فەریق بەکر سدقی

فەریق بەکر سدقی (١٨٩٠-١٩٣٧)، پاڵەوانی کودەتای عێراقی لە ٢٩ تشرینی یەکەم ١٩٣٦. ڕاستی بنچینەکەی دەچێتەوە سەر ئەو بنەماڵە عەسکەرەی کە جەعفەر عەسکەری لێ پەیدا بووە. گوایە دەڵێن دەچێتەوە سەر عەبدوڵڵا مەدەنی کەوا لەسەدەی شازدەیەمی زاینیدا لە مەدینەی منەوەرە دەگوازرێتەوە بۆ گوندی (عەسکەر) لەسەر زێی بچوک لە قەزای چەمچەماڵ سەر بە پارێزگای کەرکوك و لێی نیشتە جێ دەبێ.

وایان خستۆتە پاڵی کەوا بەکر سدقی بەنیاز بووە هەموو کوردە لێك دابڕاوەکان لە ڕۆژهەڵاتی ئەنازۆڵ و ڕۆژئاوای ئێران و باکوری عێراق کۆبکاتەوە، لە ژێر سایەو سەرداریەتی ئەودا ببنەیەك، بەڵام دکتۆر کەمال مەزهەر و ڕۆشنبیرانی تری کورد دەڵێن: بەکر سدقی لایەنگری بزوتنەوەی کوردی نەکردووە بەڵکو لە ڕاستی دا دژی وەستاوە[٩].

تۆفیق وەهبی

وەزیری عێراقی ئەدیب و زانای کورد تۆفیق وەهبی بەگ کوڕی مەعروف کوڕی محەمەدە، باپیری لە دایك ڕا ڕەسول مستی ئەفەندی نازناو بە شێخی گەورەی دانایان، لە پیاوە زانا بەڕێزەکانی سەردەمی خۆی بووە.

تۆفیق وەهبی لەیەکی کانونی دووەمی ١٨٩١ لە سلێمانی هاتۆتە جیهان، منداڵ دەبێ کە باوکی نامێنێ، بەرەو بەغدا دەڕوا. لە قوتابخانەی دواناوەندی سوپایی دەخوێنێ (١٩٠٤)، ئەو خوێندنگایەش سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم دایمەزراندوە، لە ساڵی ١٩٠٨ خوێندنی لەوێ تەواو دەکا، دوای ئەوە خۆی دەگەیەنێتە ئەستەنبۆڵ پایتەختی سوڵتان نشین، دەچێتە کولیەی ئەرکان بەڵام هەتا ساڵی ١٩١٨ بڕوانامەکەی وەرنەگرتووە، بەشداری لە بزوتنەوەکانی باکوری ئەلبانیادا کردووە

(١٩١١)، دەینێرنە تەڕابلوسی غەرب، پاشان لە بولقان جەنگاوە، لە کۆتایی ساڵی ١٩١٤ جەنگی گشتی ڕاگەیەندرا، ڕووداوەکانی شەڕی هەموو بینیوە. ئەفسەری ڕوکن دەبێ لەو تیپە تورکیەی کەوا لە جناق قەلعە (دەردەنێل) شەڕی کردووە، دوای ئەوە لە سەماوە خزمەتگوزار دەبێ، لە کۆتایی ئەیلولی ١٩١٧ ئامادەی شەڕی ڕومادی بووە، کەئەو شارۆچکەیە دەکەوێتە ژێر دەستی سوپای بەریتانی توانیویەتی بۆ "هیت" بکشێتەوە. دەگوازرێتەوە بۆ تیپی پەنجاوسێ لە کۆڕی فەلەستینیدا دەگوازرێتەوە (١٩١٨). پاشان بە پایەی یوزباشی (ڕائید)، واز لە خزمەتگوزاری سوپای تورکی دەهێنێ، لە کۆتاییەکەی ساڵی شەڕە گشتیەکەدا ئەڵمانیا (ویسامی سەلیبی حەدیدی) پێ دەبەخشێ. لە ئابی ١٩١٩ دەگەڕێتەوە عێراق، دەیکەنە قایمقامی قەزای ڕانیە، پاشان دەچێتە ناو سوپای عێراقییەوە کە لە کانونی دووەمی ١٩٢١ دادەمەزرێ، لەبەشی حەرەکات دادەمەزرێ. بەڵام لە ساڵی ١٩٢٢ دەچێتە پاڵ شۆڕشەکەی شێخ مەحمود لە سلێمانی، کە بزوتنەوەکەی دادەمرکێننەوە تۆفیق وەهبی چل و دوو ڕۆژ دەگیرێ، دوای ئەوە دەیگەڕێننەوە سوپا، دەیکەنە ئامیری (دار التدريب العسكري) ١٩٢٣، پاشان لە وەزارەتی بەرگری دا دەبێتە مودیری حەرەکات (تەمموز ١٩٢٥)، ئینجا ئامیری قوتابخانەی سوپایی (ئاب ١٩٢٥)، ساڵی ١٩٢٩ بەوەفد بۆ ماوەی سێ مانگ دەینێرنە ئینگلتەرە دەچێتە دەورەی ئەفسەرانی پێشکەوتو لە شاری شیرنس. ساڵی ١٩٣٠ بۆ پایەی عەقید باڵا دەکرێ، سوپا بەجێ دێڵێ (کانونی دووەم ١٩٣١). دەیکەنە موتەسەریفی لیوای سلێمانی (ی٣٠ نیسان ١٩٣٠)، هەتا ئەیلولی هەمان ساڵ لە پایەکەی دەمێنێتەوە، پاشان بە تاوانی پشێوکردنی باری ئاسایشی دەوڵەت دەگیرێ، کە ئەمەش لە ئاکامی پێشکەش کردنی سکاڵا نامەیەك لە لایەن کوردەکانەوە خواستی ئەوەیان بووە نەتەوە کەمایەتیەکان بپارێزرێ، ئەوەش پێش ئەوەی عێراق لە (عصبة الامم) وەربگیرێ. فەرمانەکانی دەوڵەتی پێ دەدرێتەوە. بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئەشغاڵی پێ دەسپێرن (١٩٣٦). دەگوازرێتەوە بۆ بەڕێوەبەرایەتی گشتی "مەساحە" (یەکی ئازار ١٩٣٨).

له سالی ١٩٤١ له فەرمانەکانی میری دەست بەردار دەبی. دەکەویتە کاروباری تایبەتی خۆیەوە. دەبیتە وەزیری دارایی لە وەزارەتی حەمدی پاچەچی دا (٤ حوزەیران ١٩٤٤ – ٢٣ شوبات ١٩٤٦)، له تشرینی دووەمی ١٩٤٤ به نوینەری موسڵ هەلدەبژیردرێ. له وەزارەتی سالح جەبر دەبیتە وەزیری پەروەردە (٢٩ ئازار ١٩٤٧ – ٢٧ کانونی دووەم ١٩٤٨)، بە نوینەری سلیمانی هەلدەبژیردرێ (٣١ ئاب ١٩٤٧)، هەلدەبژیردرێ به ئەندام له کۆری زانیاری عیراق له کاتی دامەزراندنیدا. به جیگری یەکەمی سەرۆکەکەی هەلبژیردراوە (١٢ کانونی دووەم ١٩٤٨)، لە شوباتی ١٩٤٩ وازدەهینێ، دەکرێ بە ئەندامی ئەنجومەنی پیران (٢٧ ئەیلول ١٩٤٨)، پاشان وەزارەتی کاروباری کۆمەلایەتی لە وەزارەتی سێیەمی تۆفیق سویدی پێ دەسپیردرێ (٥ شوبات ١٩٥٠ –١٦ ئەیلول ١٩٥٠)، بە سەرۆکی ئەنجومەنی بالای زانیاری لە وەزارەتی مەعاریف هەلبژیردراوە (تەمموز ١٩٥١)، بەلام دوای مانگیك وازی لی دەهینێ، لای باشتر بووە کەلەئەندامیەتی ئەنجومەنی پیران بمینیتەوە. لە

ساڵی ١٩٥١ بەشداری لە دامەزراندنی حیزبی ئومەی ئیشتراکی بە سەرۆکایەتی ساڵح جەبر دەکا و بەجێگری سەرەك حیزبەکە هەڵدەبژێردرێ، لە کانونی یەکەمی ١٩٥٥ بە جێگری دووەمی سەرەك ئەنجومەنی ئەعیان هەتا ئەیلولی ١٩٥٦ هەڵبژێردراوە. کاتێ ماوەی ئەندامی‌یەتی کۆتایی پێ دێت دووبارە لە ساڵی ١٩٥٧ هەتا شۆڕشی تەموزی ١٩٥٨ ئەندامیەتی ئەنجومەنەکەی پێ دراوەتەوە. پێش بەرپابوونی شۆڕشەکە دەچێتە بەریتانیا لە پایتەختەکەی نیشتەجێ دەبێ، خوی داوەتە لێکۆڵینەوەو دانان لەگەڵ مێجەر ئەدمۆندس ڕاوێژکاری پێشوی وەزارەتی ناوخۆی عێراق کە بەزمان زانێکی کوردی ناسرا بوو، پێکەوە فەرهەنگی کوردی و ئینگلیزییان داناوە، لە ساڵی ١٩٦٦ چاپکراوە. گەلێ جار لە ساڵانی ١٩٧٦-١٩٨٣ لە لەندەن سەردانیم دەکرد، دەمدیت پیرێکی لەسەرخۆ سەرەڕای تەمەن درێژی و بێ تاقەتی هەر خەریکی دانان و نووسین بوو، لەدووا ساڵەکانا بە ئیفلیجی لەسەر جێگا کەوتبوو.

تۆفیق وەهبی دانان و وتار و موحازەراتی بە زمانی عەرەبی، تورکی، کوردی و ئینگلیزی هەیە، لەوانە: (ڕەشاشات - بە تورکی- ١٩١١)، بەڵام دانانە کوردیەکانی ئەمانەن: ڕێزمانی کوردی ١٩٢٩ و ١٩٥٦ زمانی کوردی بە پیتەکانی لاتینی ١٩٣٣، فەرهەنگی کوردی - عەرەبی ١٩٤٣، فەرهەنگی کوردی - ئینگلیزی لەگەڵ ئەدمۆنس (١٩٦٦)، لە دانانەکانی بە زمانی عەرەبی: (القصد و الأستطراد في اصول معنى بغداد (١٩٥٠)، دروب السياسة. ئالتون کوپری (١٩٥٦)، بهرام گور (١٩٥٧)، اصل اسم کرکوك (١٩٥٨)، اصل تسمية شهرزور (١٩٦١)، سفرة من دربندي بازيان الى (ملە) ى تاسلوجة (١٩٦٥).

کتێب و نامەی بە زمانی ئینگلیزیش داناوە لەوانە: هەڵکۆڵین و نەقشی بەردەکان لە ئەشکەوتی گندۆك (١٩٤٩)، بقايا المثرائية في الحضر و کردستان العراقية اليزيدية، (١٩٦٢) دراسات کردية بەشی یەکەم (١٩٦٨)، هەروەها کتێبی لێکۆڵینەوەی لەسەر ئاین و داستانە کۆنەکانی داناوە، بە تایبەتی هی ئێرانی، لەسەر (صائيبە) و (سۆفیەتی). بایەخی بە کتێب و چەك و شتی نایابی دەگمەن داوە، کتێبخانەکەی ماڵەوەی لە بەغدا پڕ بوو لە چاپەمەنی و دەستنوس و کۆمەڵێك

کەلوپەلی دەگمەن و پەیکەر و پارچەی چەکە کۆنەکان و شتی سەیر. لە ئاکامی دامەزراندنی کۆری زانیاری کورد لە حوزەیرانی ١٩٧١ لە بەغدا (تۆفیق وەهبی) یان تیدا کردوە بە ئەندامی فەخری، ئەویش بریاریدا هەموو دەست نوسەکانی خۆی بۆ کۆر بکاتە دیاری. دوای دەردو نەخۆشیەکی گران لە پینجی کانونی دووەمی ١٩٨٤ لە لەندەن کۆچی دوایی کرد، تەرمەکەیان بردەوە بەغدا لە سلیمانی بە خاك سپیردرا.

بیرو راکانی وتوویژ لەگەلی دا: لە تۆفیق وەهبی یان پرسی: لە بنچینەدا تۆ پیاویکی عەسکەری بووی چۆن رووتکردە زانست؟ گوتی: حالی منیش وەك حالی ئاشەوانەکەی تۆلیستۆی لیهات، لە کتیبیکی تۆلیستۆدا (فەلسەفەی ژیان) هاتووە: ئاشەوانیك لە دەستکەوتی ئاشەکەی خۆش بەخت و دلنیا دەژیا، رۆژێ ویستی بزانێ چۆن کاری هارین رووەدا، دیتی ئەوا پیچکە گرنیە گرنیەکانی یەك یەك تیك هەلکیشراوە بەردە ئاشەکە دەسورینێ، ماوە بەدوای ئەو هیزەدا بگەرێ کە پیچکەکان دەجولینێ، سەیری کرد ئەو ئاوەیە کە لە تەوقەسەری چیاکە دیتە خوار، پیا هەلگەرا سەرچاوەی ئاوەکە بدۆزیتەوە، کانیەکەی دیتەوە، جا کەوتە تۆژینەوەو پرسیار لەم و لەو، کە زانی سەرچاوەی ئەو ئاوەی کە لە کانیەکە دیتە دەر لە ئاوی باران پیکهاتووە کە دیتە خوارو نغرۆ دەبێ و لە ناخی زەوی پیچ دەخوا دەگویزریتەوەو کۆدەبیتەوە تا لە شوینیك دەردەچێ کانی لی پەیدا دەبی.. جا ما پرسیار بکا لە چۆنیەتی پیکهاتنی باران!!. هەروەها تۆفیق وەهبی گوتی: کە ئامریەتی کولیەی عەسکەریم وەرگرت، وتنەوەی دەرسی فارسیم کەوتە ئەستۆ، سەبارەت بەوەی ئەو زمانە چلیکە (لقیکە) لە زمانی هیندی ئەوروپی یان ئاری کۆنە، ناچار بووم دەست بە لیکۆلینەوەی هەموو ئەو لایەنانە بکەم. کە لە شیوەو تەبیعەتی ئەدەبی کوردی لییان پرسی ووتی: ئەو ئەدەبە کوردیانەی بەجیماون هەمووی هۆنراوەو هەمە چەشنن، هەیە مەلحەمەیە، هەشە داستان و چیرۆکی خۆبەخت کردنی دلدارییە یان وەسفی جەنگ و شەرەکانە و هیتر.. دەریخست کە شاعیرانی دیرین: ئەحمەدی خانی و مەلای جەزیرییە، بەلام لەسەردەمی ئیستادا: حاجی تۆفیق پیرەمیرد و رەمزی مەعروف، گۆران، شیخ سەلام کە وەرگیری چوارینەکەی خەیامە بۆ کوردی، تۆفیق وەهبی لە پیشەوەی

بایــەخدەرانی زمــانی کوردییــە، کەوتوەتــە دیراســەت و تویژینـــەوەی شــێواز و دەستورەکانی، لە لەندەن وتارێکی بۆ رۆژنامەی (التآخي) بەغدای نووسیوە، لە ١٠ی ئازاری ١٩٧٣ بۆی بلاو دەکرێتەوە، ئەوەی تێدا نیشان داوە کە زمانی کوردی بێ توانا یاخود کەم ووشە نیە، بەلام وشەکانی کۆنە لە ئاکامی پێشکەوتنی زانست و هونەر و پیشەسازی پێویست بەجێ نایەنن، وەك حالی عەرەب ئاسا ناچار بوین وشەی بێگانە وەربگرین و لە چوارچێوەی وشەی عەرەبی بیتوێنینەوە و بەکاری بهێنین. تۆفیق وەهبی دەلێ: هەندێ نامیلکەی مەشقی سوپایم وەرگێڕاوەتە سەر کوردی و لە سلێمانی چاپم کرد. بۆ بەکارهێنانی لەسەردەمی حکومەتی شێخ مەحمود، پاشان سالی ١٩٢٤ دەستم بە بلاوکردنەوەی وتار کرد لە گۆڤاری (دیاری کوردستان)ی بەغدا لە ژێر ناوی "چۆن زمانی کوردی بنوسین". وەزارەتی مەعاریف سالی ١٩٢٣ داوای لێکرد ڕێزمانی کوردی دابنێ تا لە قوتابخانەکان بخوێندرێ، کە کەوتە کارکردن دیتی پیتەکانی عەرەبی دەنگ و بزوێنەکانی کوردی بەجێ ناهێنن، لە باسەکەی کۆلیەوە، رەمزو نیشانە داهێنان بۆ یەکبوونی دەنگ کە وێنەیان لە پیتەکانی عەرەبیدا نیە، بەلام وەزارەتی مەعاریف کارەکەی پەسند نەکرد، و ڕێزمانی کوردی سالی ١٩٢٩ تەواو کرد، پاشان لە سالی ١٩٣٣ نامەیەکی کوردی بلاوکردەوە لە ژێر ناونیشانی خویندنەوەی نوێ (القراءة الحديث) لە بارەی بەکارهینانی تیپی لاتینی بۆ نوسینی کوردی سالی ١٩٢٤ فەرهەنگیکی کوردی – عەرەبی بلاوکردەوە، کە هەزار تاکە وشەی کوردی پەتی تیدا بوو، سالی ١٩٥٦ دەچیتە بەیروت بۆ سەرپەرشتی دارشتنی تیپە تایبەتی‌یەکان، لە دوو بەشدا بلاوی کردەوە بەشی یەکەم و دووەم لەسەر گرامەری زمانی کوردی بوو.

هاوسەرەکەی: خاتو ئاسیای خیزانی کچی رەزا ریزەلی بازرگانە، خوشکی ماهیرو دکتۆر عەبدول جەبارە، لە پیشەوای راپەرینی ئافرەتانی عیراقە، بەشداری لە کۆمەلەی رۆشنبیرو خیرخوازەکاندا کردووە، سەرۆکایەتی کۆمەلەی مندال پاریز– بەشی ئافرەتان – دەکا. لە کاتی دامەزراندنیدا (ئازار ١٩٤٥)، ئەندامیکی هەمیشەیی بوو لە کۆمەلەی قەلاچۆکردنی نەخۆشی و گیروگرفتەکانی کۆمەلایەتی‌دا،

سەرۆکایەتی یەکێتی ئافرەتان دەکا لە کاتی دامەزراندنیەوە ١٩٤٥ هەتا شۆڕشی ١٤ی تەمموز ١٩٥٨ و گۆڤارەکەشی لە تشرینی دووەمی ١٩٤٩ دەرچواندوە، لە ماوەی سەرۆکایەتی ئەودا یەکێتییەکە داوای یەکسانی مافی ئافرەتانی لەگەڵ پیاودا کردوە کە لە بواری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی مافی هەڵبژاردنی پێ بدرێ و مافی سیاسی خۆی بەکاربێنێ. یەکێتیەکە لە ساڵی ١٩٤٥ هەینییەکی بۆ ئافرەتانی ڕێکخست، کۆمەڵێك لە سیاسەتمەدار و پیاوی یاساناس و ڕۆژنامەگەر و ئەدیبان بەشدارییان تێدا کردو، خاتو ئاسیا سەرۆکایەتی کۆنگرەی ئافرەتانی عەرەبی دەکا کە لە ئازاری ١٩٥٢ لە بەغدا دەبەسترێ، نوێنەرانی میسر و سوریا و لبنان و فەلەستین بەشدارییان تێداکرد، هەروەها ئافرەتانی عێراقی لە چەندین کۆنگرەی عەرەبی و دەوڵەتان لە لوبنان و سوریا و پاکستان دا کردووە.

لە حوزەیرانی ١٩٥٥ کۆنگرەیەك لە هاوینەهەواری حەمدون لە لوبنان بۆ لێکۆڵینەوەی باری ئافرەتان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ژێر سایەی نەتەوەیەکگرتووەکاندا بەسترا، ئاسیا خان بەشداری تێدا دەکاو دوانێکی لەسەر لێپرسراوی ئافرەتانی عەرەبدا. دوای شۆڕشی تەموز لەگەڵ هاوسەرەکەی لە لەندەن دەژیا، تا لە ١٩٨٠/١ لەوێ سەردەنێتەوە، تەرمەکەیان هێنایەوە بەغدا لە ئارامگای گەیلانی نێژرا. لەدایك بوونی لە دەوروبەری ساڵی ١٩٠٠ بووە، لە بەغدا لەسەردەمی تورکەکاندا لە قوتابخانەی ڕۆشنبیری کچان خوێندویەتی.

ساڵی ١٩٢٧ بۆتە هاوسەری تۆفیق وەهبی، لە کاتی کۆچکردنیدا لە حوزەیرانی ١٩٨٠ بۆ سەرە خۆشی چوومە سەردانی تۆفیق وەهبی، سامی خوندەی وەڵلاش زاوای لەوێ کە لە بەغداوە هاتبوو، پێی گۆت: وەسیەت بێ لات کە مردم لە ناوچەی سلێمانی لە دۆڵی جوانڕۆ لەقەد چیای پیرەمەگرون بمنێژن[١٠]، خاك و گەردی ژنەکەشم بگوازنەوە، با لەتەنیشتم ئارام بگرێ لە ژیانی سەرمەدیدا. هەروەها گوتی: پیرەمەگرون پیاوێکی (وەلی)بووە و لەوێ نێژراوە، چیاکەش هەر بەناوی ئەو ناو دەبرێ، کوردەکانی ئەو ناوچەیە بڕوایان وایە (ئەصحابە) بووە، کە ئەویش ڕاست نییە، تۆفیق وەهبی هەتا مرد هەر بەردەوام بوو لە بایەخمەندی جوغرافیا و زمانی

کوردی، هەمیشە لە لیکۆلینەوەو نووسینی ئەو باسانەدا بووە، لیی پرسیم: وشەی (قافیە) لە چییەوە هاتووە؟ پیم گوت: بیگومان لە (قفو) هاتووەو (اقتیفاء) واتە پیکەوتن و (تعقیب) و بەدوادا چوون. زمانزانەکان کردویانەتە نیشانەی (استطراد) دوا وشە لە هۆنینەوەدا. گوتی: لە کوردیشدا بە هەمان واتا بۆ قافیەی شیعر بەکار دەهینریّ، ئەو وشەی (کۆك)ی بۆ داریشت، پیاوانی کورد پیی قایل نەبوون، بەلکو بەردەوام بوون لە بەکارهینانی ووشەی عەرەبیەکە، ووتم: بۆ دەتەویّ بیگۆری، هەموو زمانیك وشەی بیگانە هاتۆتە ناوی و لاشیان نەداوە، نمونەم بەناوی هەندیّ خواردەمەنی و ئامراز و شتی تر بۆ هینایەوە کە عەرەب لە فارسیان وەرگرتووە.

مستەفا کەمال ئەتاتورك هەولی دا زمانی تورکی لە عەرەبیو فارسی پاك بکاتەوە کەچی پەنای بردە بەر زمانە ئەوروپیەکان، لە هەولدانەکەی سەرنەکەوت.

تۆفیق وەهبی بەگ ووتی: زمان سیمای ژیانی نەتەوەیە، دەبیّ کورد زمانەکەیان پاك بکەنەوە، ناسکی بکەن، هەتا هەست بەنەتەوەی خۆیان و کەرامەتیان بکەن. ئەوەی شایانی وتنە کەمن لە دەمیّ سالەوەیە لە بەغدا، توفیق وەهبی بەگ دەناسم ویستی کۆمەلەیەکی رۆشنبیری دابمەزرینیّ و بەشداری لە راپەرینی ئەدەبیدا بکا.. داوای کۆبوونەوەی لە مالەکەی خۆیا لیکردین، دەستەیەك لە پیاوانی زانست و ئەدەب ئامادەبوون، لەوانە: ئیبراهیم واعیز، مستەفا جەواد، محەمەد حەسەن سەلمان، عەبدول مەجید قەساب، صفاء الخلوصی، فوئاد جەمیل، گورگیس عەواد، مومتاز عومەری، عومەر خالید شابەندەر، ئەمیر نورەدین و ناهیدە رەفیق حیلمی..هتد. کۆمەلەی دانان و وەرگیران و بلاوکردنەوەمان دامەزراند، تۆفیق وەهبیمان بەسەرەك هەلبژارد، ابراهیم الواعظ بە جیگری سەرۆك، لە حوزەیرانی ١٩٥٨ ژمارەی یەکەم لە گۆڤارەکەی بە ناوی "الكتاب" مان دەرچواند، ژمارەی دووەمی لە مانگی داهاتوودا دەرچوو، پاشان لە تەموز شۆرش بەرپابوو، کۆمەلەکە هەلوەشاو گۆڤارەکەش وون بوو. توفیق وەهبی لە وتە سەرەتاییەکەی کردنەوەی گۆڤارەکەدا ئاواتی خواست کۆمەلەکە بەشداری لە بزووتنەوەی دانان و وەرگیراندا بکا، گوتی: من ئومید دەکەم هەولدانمان لە مەیدانی وەرگیران و گواستنەوە لە زمانی فرەنجی و رۆژهەلاتی بۆسەر

عەرەبی بەند نەبی، بەلکو کردو کۆشمان دەبێ کتیبی عەرەبیش بۆ ئەم سەر زمانانە وەرگیرین، ئەدەبی بەرزمان دەرخەین، بەرهەمەکانی زانستیمان بلاوبکەینەوە، بەوە روباریکمان دەبێ دەرژیتە ناو باغی رۆشنبیری جیهانی سەردەم. بزووتنەوەی دانان و بلاوکردنەوە لەهەر وولاتیکدا چوست و چالاك نابێ ئەگەر جولانەوەیەکی وەرگیرانی لەگەل نەبێ و پشتگیری لی نەکرێ، دەبێ رۆشنبیریمان موتربە بکەین بە رۆشنبیریەتیك دەبێ بۆ نشونماو بە هیزبوونی دەولەمەند بکرێ، بەوەی کەلە رۆشنبیریەتی تردا هەیە، خەلیفەکانی عەباسی بەم راستیەیان دەزانی تایبەت لەوانەی باسیان بکەم، مەنسور دوای ئەو مەئمون هانی بزووتنەوەی وەرگیران و گواستنەوە لە هیندی و فارسیو ئیغریقی داوە تا ئەوەی سەردەمەکەیان لە دەولەمەند و گەشەدارترین سەردەمی رۆشنبیریەتی ئادەمیزادی لیهات(١١).

محەمەد عەلی مەحمود

محەمەد عەلی سالی ١٨٩٢ لە شاری کۆیە سەر بەلیوای هەولیر لە دایك بووە، مەحمودی باوکی فەرمانبەر دەبێ. سالی ١٩١٣ چۆتە کولیەی حقوق لەبەغدا.

کە جەنگی مەزن بەرپا دەبێ لە سوپای تورکی دەیکەن بە ئەفسەر (ئیحتیات)، لە شەرەکانا بریندار دەبێ، لە کۆتایی سالەکانی جەنگ بۆ موسل دەینیرن، پاشان دەگەریتەوە بەغدا، لە خویندن بەردەوام دەبێ و بروانامەی حقوق سالی ١٩٢٠ بەدەست دینێ، لە هەمان کولیەش دا نوسەر دەبێ (١٩١٩-١٩٢٠)، سالانیکی زۆر کاری پاریزەری دەکات، هەتا دەیکەنە سەرەك تەدوینی یاسا، و بەریوەبەری گشتی عەدلیە (تشرینی یەکەم ١٩٣٣)، پاشان بەریوەبەری گشتی تاپۆ (١٠ حوزەیران ١٩٣٤) ئینجا ئەندامی مەحکەمەی تەمیز (کانونی یەکەم ١٩٣٤)، لە هەمان کاتیشدا موحازەراتی لە کولیەی حقوق هەبووە. لە ئابی ١٩٣٥ بەنوینەری لیوای دیالە هەلبژیردرا، لە هەشتی ئەو مانگەدا دەیکەنە جیگری یەکەمی سەرەك ئەنجومەنی نوینەران، پاشان بە نوینەری هەولیر هەلدەبژیردرێ (شوبات ١٩٣٧)، هەروەها لە بیست و حەوتی ئەو مانگەدا هەلدەبژیردرێ بە جیگری یەکەمی سەرەك نوینەران.

دەبیتە وەزیری دارایی (٢٤ حوزەیران ١٩٣٧-١٧ ئابی ١٩٣٧)، جاریکی تر بە نوینەری هەولیر هەلبژیردرایەوە (کانونی یەکەم ١٩٣٧- شوباتی ١٩٣٩)، دوای ئەوە بۆ ماوەی دوو رۆژ دەبیتە وەزیری دارایی (لە ٢٩-٣١ی کانونی دووەمی ١٩٤١)، لە دوا دواییەکەی سەردەمی وەزارەتی سێیەمی گەیلانی، دەبیتە وەزیری دارایی، پاشان لە حکومەتی بەرگری نیشتیمانیدا دەیکەنە وەزیری مواسەلات و ئەشغال ١٢ نیسان ١٩٤١. لە ٢٢ی ئایاری ١٩٤١ پەنا دەباتە بەر ئیران، لەوێ دەیگرن و رەوانەی باشوری ئەفریقای دەکەن ١٩٤٢. لە نیسانی ١٩٤٤ دەیگەریننەوە عیراق، پینج ساڵ حوکمی قورسی بەسەر دا دەدەن ١٦ی ئاب ١٩٤٤.. بەلام لە ٨ی تەمموز ١٩٤٧ بەری دەدەن. لە تشرینی دووەمی ١٩٥٠ بە نوینەری کۆیە هەلدەبژیردرێ، هەتا تشرینی یەکەمی ١٩٥٢. دەبیتە وەزیری داد ٧ی ئایار ١٩٥٣، دوایی جیگری سەرەك وەزیران ١٧ی ئەیلول ١٩٥٣ تا ٢٩ نیسان ١٩٥٤. دووبارە دەبیتەوە وەزیری داد ٨ی ئازار ١٩٥٤ تا ٢٩ نیسان.. دەکرێ بە ئەندام لە ئەنجومەنی ئەعیان ئازار ١٩٥٤، تیدا دەمینیتەوە هەتا شۆرشی ١٤ی تەموز ١٩٥٨. لە ٣ی ئاب ١٩٥٤ بە وەزیرایەتی داد دەگەریتەوە، هەروەها بە ئەرکی بریکاری وەزارەتی ئەعمار هەلدەستێ ٨ی ئایار ١٩٥٥. لە ١٤تشرینی دووەم ٥٥ هەتا ٧ی کانونی یەکەم ١٩٥٥ بە وەزیرایەتی ئەعمار دەگوازریتەوە. لە ٢١ی کانونی دووەمی ١٩٦٥ لە بەغدا کۆچی دوایی کردوە. عەلی شیخ مەحمودی هاوریی لە حکومەتی نیشتمانیدا لە یاداشتەکانیدا دەلێ: محەمەد علی مەحمود و کامیل شبیب لە ئیرانەوە نامەیان بۆ کاربەدەستانی عیراق نوسیوە پەشیمانی و توانج و گلەییان لە بزوتنەوە نیشتمانیەکە داوە، خۆیان لە لیپرسراوی ئاکامەکەیان بیبەری کردوە. دەست و دامین بونی حکومەتە تازە داهاتووەکەیان نیشان داوە بەلام دادی نەدان.

دارا بەگ

دارا محەمەد عەلی سەرداری عەشیرەتەکانی داودە، کوری محەمەد بەگ کوری عەلی ئاغا کوری ئیسماعیل کوری محەمەد کوری حەقی بەگە، لە سالی ١٨٩١ هاتۆتە

دنیا. نیشتەجێبوونی عەشیرەتەکەی لە ناحیەی سەر بە لیوای کەرکوکە، بە نوێنەری کەرکوك بۆ ئەنجومەنی دامەزراندن هەڵبژێردراوە ١٩٢٤، دوای ئەوە لە ئەنجومەنی نوێنەران سەر لە نوی لە شوباتی ١٩٣٥، ١٩٣٩ هەتا ١٩٤٣، و ١٩٤٣، ١٩٤٦، ١٩٤٧، ١٩٤٨ هەڵدەبژێردرێتەوە، لە شوباتی ١٩٥٦ کۆچی دوایی دەکات. مێژوونووس عەباس عەزاوی لە کتێبەکەیدا (عشائر العراق الكردية) باسی دارا بەگ دەکات: دەڵێ لەناو مێلەتەکەی خۆیدا خۆشەویست و ڕێزدار و گوێڕایەڵی بووین[١٢].

ئەمین ڕەشید ئاغا

لە سەرۆکەکانی هۆزی هەماوەندە لە ناوچەی بازیان سەر بە لیوای سلێمانی. ئەمین ڕەشید ئاغا دەچێتەوە سەر تیپی ڕەمەوان، ئەگەر چی عەباس عەزاوی لە بەشی دووەمی کتێبەکەیدا "العشائر الكردية" دەڵێ: باپیری ئەو تیپە ڕەمەیە، واتە ڕەمەزان. ئەمین کوری ڕەشید کوری قادر کوری حەیدەرە، لەسەر ئەنجامی هەرای شێخ مەحمود لە سلێمانی دەیکەنە قایمقامی قەزای چەمچەماڵ ئازار ١٩٢٣، بەلام ڕووداوی تالانکردنی ناوچەکەیان خستە ئەستۆی ئەو، لای دەبەن و لە تەمووزی هەمان ساڵدا بەندی دەکەن، ئەمین ڕەشید لە حوزەیرانی ١٩٣٩ و حوزەیرانی ١٩٤٨ و کانونی دووەمی ١٩٥٣ و ئەیلولی ١٩٥٤ بە نوێنەری کەرکوك هەڵدەبژێردرێ، لە ئەیلولی ١٩٦٦ جیهان بەجێ دەهێڵێ.

عەشیرەتی هەماوەند وەك ئەمین زەکی بەگ لە کتێبەکەیا "مێژووی سلێمانی و دەوروبەریدا" دەڵێ: هەماوەند لە ئازاترین عەشیرەتەکانی کوردە، لە شەڕو شۆڕشدا لە هەمووان خۆڕاگرو چەتوونترن، تا ئەوەی ژنەکانیشیان لەهەراو هورەکانیاندا بەشدارن، ئەو عەشیرەتە حکومەتی عوسمانییان گێژ کردبوو، چەندین جار یاخی بوون و هەڵمەتی سوپایی دەنارده سەریان، بە تایبەتی لەسەردەمی والی بەغدا.

نامیق پاشای گەورە، مەدحەت پاشا، ڕەئووف پاشا، تەقییەدین پاشا، لەسەرۆکە بەناوبانگەکانیانن، فەقێ نادر کەوا لە ساڵی ١٨٧٢ خۆی تەسلیمی حکومەت دەکاو دێتە بەغدا، جوامێر کە بەدەستی ئێرانیەکان لە ١٨٨٦ دەکوژرێ،

پاشان هەماوەندەکان لە هاوینی ١٩٠٩ ریگای نیوان کەرکوك و سلیمانی دەگرن، هەردوو حکومەتی تورکی و ئیرانی بۆ سەرکوتکردنیان هیزیان ناردۆتە سەریان، ناچار روویان کردۆتە ناوچەی زەهاو، بۆ سالی ئایندە والی نازم پاشا ریگای گەرانەوەیان بۆ بازیان دەدا.

گەنجەکانی هەماوەند لەسەردەمی تورکدا ناویان بە ریگری و تالانکردنی ریبوارانی ناوچەکەیان دەرکردبوو، خاوەیان بەسەردا دەسەپاندن، تا وای لیهاتبوو لە ناو عیراقیەکاندا وشەی هەماوەند مانای ریگر بگریتەوە.

سەلاحەدین بابان

سەلاحەدین کوری لامیع بەگ لە بنەمالەی بابانە، لە سویرە سالی ١٨٩١ هاتۆتە جیهان، باوکی لەویٚ قایمقام دەبیٚ و لە کوت و بەغدا خویندویەتی، چۆتە کولیەی حقوق و بروانامەکەی لە ١٩١٤ لی وەرگرتووە، لەسەر ئەنجامی بەرپابوونی جەنگی گشتی بۆ خزمەتی سوپایی بانگ هیشت دەکریٚ، دەچیتە دەورەی ئەفسەر ئیحتیات و پایەی ملازمی دووەمی پیٚ دەدریت. دەچیتە ناو کۆری شەرەوە، باسکی چەپی بریندار دەبیٚ، پاشان خەریکی بەریوەبردنی مولکەکانی دەبیٚ. سالی ١٩٣٠ بە نوینەری هەولیر هەلدەبژیردریتەوە، کانونی یەکەم ١٩٤٥، بە نوینەری خانەقین هەلدەبژیردریٚ ١٩٤٧.

لە ٣٠ی ئازاری ١٩٥٠ لە بەغدا کۆچی دوایی دەکا. دایکی کورد بوو، هەمیشە هەستی کوردایەتی هەبوە، بە پیچەوانەی جەلالی برای کە دایکیعەرەب بووە، بەشداری لە کۆمەلە نهینیەکانی داواکار بە مافی عەرەب دەکرد.

جەلال بابان

جەلالەدین کوری رۆستەم لامیع بابان زادەیە، خانەوادەی بابان لە بەناوبانگترین خیزانانی کوردە، میژووەکەی دەگەریتەوە بۆ حەفت سەدە لەمەوبەر، فەرمانرەوای

ناوچەی شارەزوریان کردوە، پاشان سنوری ئیماراتەکەیان بەرفراوان کرد. میر ئیبراهیم پاشا پایتەختەکەی لە سالی ١٨٧٥ بۆ سلیمانی دەگویزریتەوە، رۆلەی بنەمالەکەیانی تیدا فەرمانرەوا دەبن هەتا دەولەتی عوسمانی لە سالی ١٨٤٨ ئیماراتەکەیان لەناو دەبات. رۆستەم لامیع بەگ قایمقام دەبێ لە سویرەو قەزاکانی تر، کوری ئیسماعیل بەگ کوری ئیبراهیم پاشا کوری ئەحمەد پاشایە، جەلال بابان لە سالی ١٨٩٢ لە بەغدا هاتۆتە جیهان. دایکی لە هۆزی (المیاح)ی عەرەبیە، لە قوتابخانەی ئامادەیی عەسکەری خویندویەتی، سالی ١٩٠٩ روو دەکاتە ئەستەنبۆل، لە خویندنگای سوپایی دەخوینێ. لە نیسانی ١٩١٢ بە ئەفسەر تۆپسازی دەرچوە، چۆتە ناو لیوای هەشتەم، بەشداری لە جەنگی بولقاندا کردوە. دوای ئەوە دەگوازریتەوە بۆ فەیلەقی سیزدەم کە خراوەتە سەر لیوای سی و حەفتەمی مەدفەعیەی بیابان لە عیراق. کە جەنگی گشتی بەرپا دەبێ خۆی و تیپەکەی ماوەی سێ سالْ شەرەکانی قەفقاس دەبینێ، لە یەکی ئەیلولی ١٩١٥ بۆ ملازمی یەکەم بالاّ دەکرێ، لە چوارەمین سالی جەنگا دوای کەوتنی بەغدا بە دەستی سوپای ئینگلیز لەگەلْ تاقمی سوارە کە خۆی سەرکردایەتی دەکرد رەوانەی مەیدانی عیراقی دەکەن. هەر بەردەوام دەبێ لەشەر هەتا ئاگر بەست و راوەستانی جەنگەکە. جەلال بە لاویەتی کاری بۆ مەسەلەی عەرەبی کردوە، چۆتە ناو کۆمەلەی "عەهد"ی نهینی. کە دەگەریتەوە عیراق، پاش کۆتایی هاتنی جەنگی مەزن دەستی بە تیکۆشانی نیشتمانی کردۆتەوە. بەشداری لە دامەزراندنی حیزبی "حرس الاستقلال"ی نهینی دا کردوە، سالی ١٩٢٠ کاربەدەستانی داگیرکەر گرتوویانە بۆ دورگەی "هنجام" لە خەلیج ئاوارەی دەکەن، یانزدە مانگی لێ دەمینیتەوە، دوای راگەیاندنی لیبوردنی گشتی بەر دراوە، دەچیتە ئەرکی بەریوەبەرایەتی، دەیکەنە قایمقامی سامەرا (٢٤ کانونی یەکەم ١٩٢١)، ئینجا خانەقین (١٩٢٢)، دیلتاوە (٩ تەموز ١٩٢٢)، دوای ئەوە دهۆك ١٩ ئاب. جا موتەسەریفی لیوای مونتەفیك (یەکی شوباتی ١٩٢٧)، موتەسەریفی کەربەلا (٨ نیسان ١٩٣٠)، موتەسەریفی لیوای هەولیر (٢٦ تشرینی دووەم ١٩٣١)، لە وەزارەتی ناجی شەوکەت دەبیتە وەزیری دارایی و هاتوچۆ ٣ی

تشرینی دووەمی ١٩٣٢) وەزارەتی یەكەم و دووەمی رەشید عالی گەیلانی. دەكرێ بە وەزیری بەرگری (٢٠ی ئازار ١٩٣٣ - ٩ی تشرینی دووەمی ١٩٣٣)، بە نوینەری هەولیر بۆ ئەنجومەنی نوینەران هەلدەبژیردرێ (ئازار ١٩٣٣ - ئەیلولی ١٩٣٤)، لە وەزارەتی دووەمی مەدفەعی پایەی وەزیری (مەعاریف)ی پێ دەدرێ (٢١ شوبات ١٩٣٤) هەتا (٢٥ ئاب ١٩٣٤)، پاشان لە ١١ی كانونی یەكەمی (١٩٣٤) دەیكەنە بەریوەبەری گشتی دارایی ئینجا بەریوەبەری دارایی گشتی و هاتوچۆ (٢٧حوزەیران ١٩٣٥)، بۆ جاری دووەم بەریوەبەری گشتی ئابوری (١٤ كانونی یەكەم ١٩٣٦) بەوەزیرایەتی دارایی و هاتوچۆ بەشداری لە وەزارەتی مەدفەعی چوارەما كردوە (١٧ ئاب ١٩٣٧)، لە ١٤ئایاری ١٩٣٨ لەفەرمان دەست بەردار دەبێ.. دەیكەنە ئەندام لە ئەنجومەنی ئەعیان (١٩٣٧)، هەلبژیردراوە بە جیگری سەرۆكی ئەنجومەنەكە (٣١ی تەمموز ١٩٣٩)، لە وەزارەتی نوری سەعید وەزیرایەتی مواسەلات و ئەشغالی پێ دراوە ئەیلول ١٩٣٩-٢٢ی شوباتی ١٩٤٠، هەلبژیردراوە بەجیگری سەرەك ئەنجومەنی ئەعیان (٢٧ئازار ١٩٤١)، لە وەزارەتی مەدفەعی پینجەما دەبیتە وەزیری مواسەلات و ئەشغال لە ٢٣ حوزەیران ١٩٤٣ هەتا تشرینی یەكەم ١٩٤١، پاشان لە وەزارەتی حەفتەمی نوری سەعید وەزارەتی دارایی پێ سپیردراوە (٢٣ی حوزەیرانی ١٩٤٣)، لە ٦ی تشرینی یەكەمی ١٩٤٣ دەست بەردار دەبێ. بە جیگری یەكەمی ئەنجومەنی ئەعیان هەلدەبژیردرێ (٢ی كانونی یەكەم ١٩٤٤)، هەتا ماوەی كۆتایی بوونی ئەندامیەتی (١٧ تشرینی یەكەم ١٩٤٥) دەیكەنە چاودیركەری گشتی حسابات (٢٥ی ئەیلول ١٩٤٦)، لەو پایەی دەمینیتەوە هەتا جاریكیتر لە وەزارەتی محەمەد سەدر دەبیتەوە وەزیری مواسەلات و ئەشغال (٢٩ی كانونی دووەم ١٩٤٨)، دوایی لە وەزارەتی مەزاحیم پاچەچی وەزارەتی مواسەلات و ئەشغال بریكاری وەزارەتی كاروباری كۆمەلایەتی پیدراوە. هەر بەوەزیرایەتی مواسەلات و ئەشغال لە وەزارەتی دەیەمینی نوری سەعید دەمینیتەوە (٦ی كانونی دووەم١٩٤٩-١٠ كانونی یەكەم ١٩٤٩)، لە هەمان وەزارەتا بریكاری وەزارەتی دارایی پێ دراوە (٦ی كانونی دووەم ١٩٤٩ هەتا ١٦ ئەو مانگە)، دەیكەنە ئەندامی كارامە لە ئەنجومەنی ئاوەدان كردنەوە

(٥ تشرینی دووەم ١٩٥٠)، تییدا دەبیّ هەتا شۆرشی (١٤ی تەمموز١٩٥٨)، دوای ئەوە دەرد و نەخۆشی رووی تیدەکا، لە بەیروت نیشتەجیّ دەبیّ، لە ٢٢ تشرینی یەکەم ١٩٧٠ کۆچی دوایی دەکا.

جەمال بابان

کوری رەشید کوری عەبدوللا بەگ کوری خالید پاشا کوری ئەحمەد پاشای بابان زادەیە، سالی ١٨٩٣ لە بەغدا هاتۆتە جیهان، لە کولیەی حقوق دەخوینیّ و بروانامەکەی سالی ١٩١٤ لیّ وەردگریت، لە ٨ی شوباتی ١٩١٤ گۆڤاریکی بە کوردیو تورکی نیومانگی بەناوی"بانگی کورد" دەرکردوە، تەنیا پینج دانەی لیّ دەرچوو، کە جەنگی گەورە راگەیەندرا دەچیتە کۆری مەشق لە بەغدا (١٩١٤)، بەنائیب زابت ئیحتیات دەرچووە، (١٩١٥) خزمەتی سوپای تورکی لە کۆری فەلاحیەو کوت دا دەکا، بۆ پایەی ملازم بالا دەکریّ (١٩١٦)، پاشان لە شەری (ام الطبول) شەری داگیر کردنی بەغدا بەدیل دەگیریّ. ئازار ١٩١٧ دەگوازریتەوە بۆ گرتوخانەیەك لە هیند، بە پایەی ملازم ئەوەل تیکەل بە سوپای شۆرشی عەرەبی دەبیّ لە عەقەبە، لەگەل لەشکری عەرەبی دەبیّ کە شام داگیردەکەن.بالا دەکریّ بۆ پایەی "رەئیس" و ئامیریەتی دەستەی تۆپچیەتی پیّ دەسپیرن، کە فەرەنسیەکان سوریا داگیردەکەن دەگەریتەوە بەغدا (١٩٢٠)، بەکاری پاریزەری هەلدەستیّ، دەیکەنە معاون حاکمی جەزای بەغدا (١٥ تشرینی یەکەم ١٩٢٤)، جا حاکمی صولحی بەغدا (٢٥ ئایار ١٩٢٥)، (حاکمی منفرد) ی سلیمانی (٢٧ ئەیلول١٩٢٥)، حاکمی جەزای موسل (یەکی تشرینی دووەم ١٩٢٦)، کە بە نوینەری هەولیر بۆ ئەنجومەنی نوینەران هەلدەبژیردریّ لە کاری قەزایی دەستبەردار دەبیّ (١٣ ئایار ١٩٢٨)، بە نوینەری موسل هەلدەبژیردریّ (١٩٣٠-١٩٣٣)، دیسان لەسەر هەولیر (١٩٣٤-١٩٣٥)، جاریکیتر نوینەری هەولیر لە ئەنجومەنەکەدا (١٩٣٧-١٩٣٩-١٩٤٣)، دەیکەنە وەزیری داد لە وەزارەتی نوری سەعیدی یەکەمدا (٢٣ ئازار ١٩٣٠) ،سەرەرای پایەکەی خۆی بریکاری وەزارەتی ئابوریشی پیّ دەسپیرن (١٣ی ئەیلولی ١٩٣٠ - ٩ی تشرینی یەکەم ١٩٣٠)، لە

وەزیرایەتی داد بەردەوام دەبێ لە وەزارەتی دووەمی نوری سەعید (١٩ی تشرینی یەکەم ١٩٣١ – ٣ی تشرینی دووەم ١٩٣٢)، بەوەزیرایەتی داد دەگەڕێتەوە لە وەزارەتی یەکەمی مەدفەعیدا (٩ی تشرینی دووەم ١٩٣٣) و لە وەزارەتی دووەمەکەشیدا (٢١ی شوبات ١٩٣٤) و لەوەزارەتی ئەیوبی (٢٧ی ئاب ١٩٣٤ – ٣ی ئازار ١٩٣٥)، لە وەزارەتی شەشەمی نوری سەعیددا دەبیت بە وەزیری کاروباری کۆمەلایەتی (٩ی تشرینی یەکەم ١٩٤١ –تشرینی یەکەم ١٩٤٢)، بە نوینەری هەولیر هەلدەبژیردریتەوە (١٩٤٣-١٩٤٦)، پاشان لە وەزارەتی صالح جەبر دەبیتە وەزیری دادو جیکاری وەزیری ئابوری (٢٩ی ئازاری ١٩٤٧)، پاشان بوەتە ئەندام لە ئەنجومەنی ئەعیان (تەموز ١٩٤٧ – ٢٩ی حوزەیران ١٩٥٥)، واز لە بریکاری وەزارەتی ئابوری دینێ (٩ی ئەیلول١٩٤٧)، لە وەزارەتی داد دەمینیتەوە هەتا وەزارت دەکەوێ (٢٧ی کانونی دووەم ١٩٤٨)، کە سالح جەبر لە لەندەن دەبێ جەمال بابان بە ئەرکی بریکاری سەرەك وەزیران هەلدەستێ (١ی کانونیدووەمی ١٩٤٨ – ٢٣ی تشرینی دووەم ١٩٥٥)، بە ئەندامیەتی ئەنجومەنی ئەعیان دەمینیتەوە هەتا ١٤ تەموز ١٩٥٨. جەمال بابان پاریزەریکی ناسراو بوو، لە کانونی دووەمی ١٩٦٥ لە بەیروت کۆچی دوایی دەکا.

سدیق رەسول قادری

جەنەرالی روسیای (بیضاء) و فەرمانبەریکی بەریوەبەرایەتی عیراقی سدیق رەسول قادر. لە سالی ١٨٩١ لە بەغدا هاتۆتە دنیا، لە ئەستەنبوڵ خویندویەتی، کاتی بەرپا بوونی جەنگە مەزنەکە دەبیتە ئەفسەر لە سوپای تورکیدا، لەبەرەکانی شەری قەفقاس جەنگاوە، بەدیلیەتی دەکەویتە دەست روسەکان، کە شۆرشی بەلشەفی روودەدا (١٩١٧)، خۆی دەخاتە پاڵ ئەو سوپا روسیەی کە بۆ بەگژدا چوونی شیوعییەکان بەسەرکردایەتی جەنەراڵ دینکین و جەنەراڵ رانغل و ئەمیرال کۆشاك پیك هینرابوو، پایەی جەنەرالی پیدراوە نازناوی پاشا بەخۆیەوە دەگرێ، بەرەو حیجاز دەروا، چاوی بە مەلیك حوسین دەکەوێ، فتوایەك بە (تحریم) کردی

شیوعیەت دەردەچویندرێ، دەگەریتەوە سیبریا بە مەبەستی ورە بەرزکردنەوەی موسلمانەکانی باشوری روسیا، بەلام بەرەی خۆراگری و بەرگری لە سالی ١٩٢٠ دەروخێ، لایەنگرانی هەلدین و سەرکردایەتیەکەیان پەرتوبلاو دەبێ. قادری دەگەریتەوە عیراق، کتیبەکەی لە ژیر ناوی (یاداشتی قادری لە شۆرشە مەزنەکەی روسی) سالی ١٩٢٤ دەری چواندووە. دەچیتە ناو فەرمان رەوایی حکومەتی عیراق (ئاب ١٩٣١)، دەیکەنە مودیر ناحیە لە هەندێ ناوچەکانی باکوردا، دوایی قایمقام بۆ قەزای شەهربازار دەگوازریتەوە (ئاب ١٩٣٨)، پاشان بۆ سلیمانی (١٩٤١) و چەمچەمال (١٩٤٢)، دەکرێ بە جیگری پاریزگاری بەسرە (١٩٤٣)، دوایی قایمقامی زاخۆ (١٩٤٤)، ئینجا قایمقامی ناو کەرکوك (١٩٤٦)، بۆ قەزای رەواندوز دەگوازریتەوە (١٩٥٠)، پاشان بوەتە پشکینەری بەریوەبەرایەتی، دوای ئەوە خانە نشین دەکرێ، کتیبەکەی (مەترسی سوور) کە دژ بە شیوعیەتە سالی ١٩٥٧ بە چاپی گەیاندووە، خزمەتگوزاریەکانی خۆی لە بەگژداچوونی لەشکرەکانی بەلشەفی سالی ١٩١٨ تیدا تۆمار کردوە.

دوای چەند سالیك لە کۆرو مەجلیسی مەحمود سوبحی دەفتەری دیتم: پیریکی پەریشانی پەك کەوتوی دڵ شکاو بوو، بۆی باس کردم: هەر کتیبەکەی (مەترسی سوور)ی دەرچواند شۆرشی تەموزی ١٩٥٨ی بەسەردا هات، شیوعیەکان تیدا بالا دەست بوون، ئەوەندەی پێی کراوە دانەی کتیبەکانی کۆدەکاتەوە لە ناویان دەبا، لە ترسان خۆی لە مالەوە گۆشەگیر دەکا، هەتا هەلپەو هەلچونیان سنور بەند دەبێ، لەبەسرە نیشتەجێ بووە تاکو سالی ١٩٨١.

شیخ قادر شیخ سەعید حەفید زادە

شیخ قادر شیخ سەعید بەرزنجی برای شیخ مەحمودی سەرداری شۆرشگیری کوردە، سالی ١٨٩٥ لە سلیمانی هاتۆتە جیهان. زانیاریەکانی ئاینی لەسەردەستی شیخەکانی شارەکەیدا وەرگرتووە. بەسەرکردەی لەشکری گیان فیداکانی کورد بۆ پشگیری تورکەکان لە شەری دژ بە ئینگلیز لە باشوری عیراق دەچێ (١٩١٥)، سالی

١٩٢٤ بە نوینەری سلیمانی لە ئەنجومەنی دامەزاندن هەلدەبژیردرێ، پاشان لە تەموزی ١٩٢٥ دەیکەنە ئەندامی ئەنجومەنی (ئەعیان) بەلام دامەزرانەکەی لەبەر تەمەن نەگەیشتنی یاسایی هەلدەوەشێ، لە ئازاری ١٩٤٠ بەسەرۆکایەتی (غرفە)ی کشتوکالی سلیمانی هەلدەبژیردرێ. سالی ١٩٥٩ کۆچی دوایی دەکات[١٣].

داود جاف

لە کفری سەرەك عەشیرەتەکانی جافە، داود جاف لە سالی ١٨٩٤ لەدایك دەبێ، خۆی بە کشتوکالەوە خەریك دەکا، لە ماوەی جەنگی یەکەمی مەزندا بەلایەنگری تورکەکان دژ بە لەشکری رووسی لەسەر سنوری ئیران جەنگاوە، لە ئابی ١٩٣٥ بە نوینەری لیوای کەرکوك هەلدەبژیردرێ، دووبارە لە حوزەیرانی ١٩٣٩ هەلدەبژیردریتەوە، هەروەها لە ئەنجومەنی نوینەرایەتی‌یەکانی یەك لە دوای یەك هەتا شۆرشی تەموزی ١٩٥٨ هەلدەبژیردریتەوە، دوای ئەوە پەنا دەباتە بەر ئیران. لە ئایاری ١٩٦٦ لە تاهران کۆچی دوایی دەکات.

داود جافیکی تر کە (١٩٠٤-١٩٧٤) یەك لەسەرەك خیلەکانی جافە لە هەلەبجە، کوری محەمەد سەعید بەگ کوری عوسمان پاشای جافە.

ئیسماعیل رەواندوزی

ئیسماعیل بەگ رەواندوزی کوری سەعید کوری عەبدوللا موخلس لە نەوەی رەسول ئاغای برای محەمەد پاشای رەواندوزی ناسراو بە محەمەد پاشای کۆرە، کەمیری رەواندوز بوو، هەتا دەولەتی عوسمانی سالی ١٨٣٦ فەرمان رەوایی‌یەکەی لەناو بردووە. ئیسماعیل بەگ سالی ١٨٩٥ لە رەواندوز هاتۆتە جیهان، کاربەدەستانی بەریتانی سالی ١٩٢٠ لە کاتی بەرپا بونی ئاژاوە لە ناوچە کوردیەکاندا دەیکەنە فەرمان رەوا لەشارەکە خۆیدا. لە تەموزی ١٩٢٥ بە نوینەری

لیوای هەولیر هەلبژیردراوە، لە ئایاری ١٩٢٨سەر لە نوێ هەلدەبژیردریتەوە، لە حوزەیرانی ١٩٣٣ لە ریگای چونەوەیدا بۆ رەواندوز بەغەدر دەکوژرێ.

ئیسماعیل بەگ سالی ١٩٢٧ بەرهەلستی (تەجنیدی ئیجباری) کردووە، بەیان نامەیەکی لە رۆژنامەی (الأوقات البغدادية)دا بلاودەکاتەوە تێ یدا دەلێ: هەندێ خەلك وادەزانێ تەنیا شیعە لە تەجنیدی ئیجباری نارازین، بەلام هەروەها کوردەکانیش بەتەواوی سەرپیچی دەکەن و لەگەڵ جەعفەریەکان ریك دەکەون کەوا یاسای تەجنید لەگەڵ بارودۆخی سیاسی و ئاستی ئیستامان ناگونجێ، ئەو راو بۆچونەش سەراپای کورد بروای پێیەتی.

حازم شەمدین ئاغا[١٤]

یوسف پاشا شەمدین ئاغای باوکی حازم بەگ لەسەردەمی خۆیدا سەردارو سەروەری زاخۆ بووە.

حازم بەگ سالی ١٨٩٥ لە زاخۆ هاتۆتە دنیا، لە سالی ١٩٢٥ بەنوینەری موسڵ هەلدەبژیردرێ، سەر لە نوێ هەلدەبژیردریتەوە (١٩٢٨-١٩٣٠)، هەروەها لە دەورەکانی سالانی داهاتودا: لە کانونی یەکەمی ١٩٣٤ هەتا ١٩٤٦ هەلبژاردنەکەی نوێ دەکریتەوە. لە ئازاری ١٩٤٦ دەیکەنە ئەندامی ئەعیان، تییدا دەمینیتەوە هەتا ٢٧ی شوباتی ١٩٥٤، لە وەزارەتی سێیەمی تۆفیق سویدی دا دەبیتە وەزیری بێ وەزارەت (٥ی شوبات ١٩٥٠ – ١٦ئەیلول ١٩٥٠).

لە حوزەیرانی ١٩٥٤ لە موسڵ جیهان بەجێ دیلێ. مەحفوز محەمەد عومەر لە کتیبەکەیدا (أمارة بهدينان العباسية) بە پیاویکی مرۆڤانەی ناو بردووە، نازناوی باوکی هەژارانی پێ داوە. لە بنەمالەی شەمدین ئاغا محەمەد کوری حاجی ئاغای ئامۆزای حازم بەگ ناسرابوو، لەسەردەمی تورکەکاندا سەرەك شارەوانی زاخۆ دەبێ. لە ئازاری ١٩٢٤ بە نوینەری موسڵ لە ئەنجومەنی دامەزراندندا هەلبدەبژیردرێ، بەلام لە ٢٣ی تەموزی هەمان سالدا بەهۆی رووداوی کەوتنی فرۆکەکەی لە کاتی گەرانەوەی لە موسلەوە بۆ بەغدا گیانی لە دەست داوە.

ئیلیاس زخورا له کتیبەکەیدا (مرآة العصر في تأريخ ورسوم أكابر الرجال بمصر – قاهیره ١٩١٦) دەڵێ: بنەماڵەی شەمدین ئاغا له خیزانه کورده ناسراوەکانه، هەندێ له کورەکانیان بۆ شام و میسر رەویان کردووه، بکباشی مەحمود ئەفەندی شەمدین ئاغا لەسەردەمی والیەتی محەمەد عەلی پاشادا له ئەفسەرانی سوپای میسر بووه، دوایی محەمەد ئەفەندی لەو کاتەی که ئەفسەر دەبێ له سوپای تورکیدا لەگەڵ کامیل لوتفی کورەکەی که تەمەنی دووسالان دەبێ له ١٨٧١ له شامەوه دەچنه لای مەحمود ئەفەندی برای له میسر و کامیل لوتفی بەگ دەبێته یەك لەناودارو مولکداره گەورەکانی (فیوم).

ماجید مستەفا

ماجید مستەفا مەحمود دەچیتەوه سەر خیزانیکی ناسراوی کورد. سالی ١٨٩٦ له سلیمانی هاتۆته جیهان، له قوتابخانەی دواناوەندی عەسکەری دەخوینێ پاشان بەرەو ئاستانه دەکەویته رێ، دەچیته خویندنگا سوپاییەکەی، به ملازم سانی دەرچووه، وەك ئەفسەریك دەچیته ناو لەشکری تورکی، له شەرەکانی جناق قەلعه و فەلەستین بەشدارو زامدار دەبێ. دوای ئاگر بەست دەگەریتەوه بەغدا، بەشداری له بزوتنەوه نیشتمانییەکەی کورد کردووه له سلیمانی و یەك لەسەرکردەکانی هیزی شیخ مەحمود بووه له کاتی یاخی بونەکەیدا (تەموز ١٩٢٣)، دوای ئەوه بووه به مودیر ناحیەی موفەقیه له پاریزگای کوت (١٩٢٧)، بۆ قایمقامی ئامیدی بالا دەکرێ (١٩٢٩)، دەچیته کفری (١٩٣١)، دووباره ئامیدی (١٩٣٢)، له ئەیلولی ١٩٣٤ دەیکەنه جیکاری پاریزگاری کوت، دوایی دەبیته پاریزگاری مونتەفیك (نیسان ١٩٣٥)، ئینجا عەماره پاشان دیوانیه (١٩٣٦)، هەروەها کوت (١٩٣٧) دیسان عەماره (١٩٣٨)، له حوزەیرانی ١٩٤١ دەگوازریتەوه به پشکنینەری بەریوبەرایەتی، پاشان له تشرینی یەکەمی ئەو سالەدا دەست بەرداری دەکەن، له ٢٥ی کانونی یەکەمی ١٩٣٤ له وەزارەتی هەشتەمی نوری سەعید دا دەبیته وەزیری بێ وەزارەت هەتا ٣ حوزەیران ١٩٤٢، لەنیسانی ١٩٤٤ به نوینەری سلیمانی هەلدەبژیردرێ، دەیکەنه وەزیری

کاروباری کۆمەلایەتی (١٦ ئەیلول ١٩٥٠ – ١٠ تەمموز ١٩٥٢)، بە نوینەری قەزای رانیە هەلدەبژیردریٚ (تشرینی دووەم ١٩٥٠)، بەردەوام دەبیٚ لە وەزیرایەتی کاروباری کۆمەلایەتی‌دا (١٢ تەموز ١٩٥٢)، پاشان وەزارەتی کاروباری کۆمەلایەتی و هەروەها جیکاری وەزارەتی ئابوری وەردەگریت (٢٢ تشرینی دووەم ١٩٥٢)، لە ٢١ کانونی یەکەم ١٩٥٢ دەست بەردار دەبیٚ. لە کانونی دووەم ١٩٥٣ و حوزەیرانی ١٩٥٤ بە نوینەری سلیمانی هەلدەبژیردریتەوە، بەلام ئەو ئەنجومەنە دەست بەجیٚ هەلدەوەشیٚ، جاریکی تر دەیکەنەوە وەزیری کاروباری کۆمەلایەتی (٢٩ کانونی دووەم ١٩٥٣ – ١٧ ئەیلول ١٩٥٣)، پاشان دەکەویتە کاروباری بازرگانیەوە. ماجید مستەفا لە ٢ ئابی ١٩٧٤ لە بەغدا مالٚ ئاوایی لە ژیان دەکات.

راغب عەبدوللا بەگ

راغب عەبدوللا بەگی عوسمان پاشا زادە لە سەردارانی عەشیرەتەکانی باجەلانە لە خانەقین (سەر بە پاریزگای دیالە)، لە حوزەیرانی ١٩٥٤ بە نوینەری ئەوی هەلدەبژیردریٚ. سەرلەنویٚ لە ئەیلولی ١٩٥٤ و ئایاری ١٩٥٨ هەلدەبژیردریتەوە . لە کانونی دووەمی ١٩٦٨ لە خانەقین جیهان بەجی دیلیٚ.

مستەفا پاشا کوری عوسمان پاشا لە ماوەی جەنگی یەکەمی جیهانی دا سەرۆکی عەشیرەتەکانی باجەلان بووە، کە کۆچی دوایی دەکات عەبدوللاٚ بەگی برای (باوکی راغب بەگ) جیگای دەگریتەوە، پاشان شەوکەت بەگی کوری (واتا برای راغب بەگ).

دکتۆر شەوکەت زەهاوی

شەوکەت کوری ئیبراهیم کوری محەمەد فەیزی زەهاوی موفتی بەغدایە، لە پینجی ئازار ١٨٩٦ لە بەغدا هاتۆتە دنیا، لە کۆلیجی پزیشکی حەیدەر پاشا لە ئاستانەدا پاشان لە پاریس دەخوینیٚ، دەگەریتەوە بەغدا دەیکەنە یاریدەدەری

بەریوەبەری پەیمانگای باسۆلۆجی (١٩٢٢)، دوایی بەریوەبەری پەیمانگاکە (١٩٣٥)، بەریوەی بردووە هەتا تەموزی ١٩٥٨، جگە لە ماوەیەکی کەم کە بوەتە وەزیری کاروباری کۆمەلایەتی (٢٣ نیسان ١٩٤٦ – ٣١ ئایار ١٩٤٦)، پاشان دەیگەریننەوە بۆ بەریوەبەری پەیمانگای باسۆلۆجی (حوزەیران ١٩٤٦)، لە ئایاری ١٩٥٣ دەیکەنە ئوستازی کۆلیجی پزیشکی، دوای شۆرشی ١٤ تەموز ١٩٥٨ لە فەرمان دەست بەردار دەبێ.

کتیبی (الباثلوجي العام) سالی ١٩٦٣ داناوە. ئەحمەد حەسەن زەبییاد باسی دەکا دەلێ: پشوی فراوان، بیر تەسك و هۆشمەند، هەوڵ و کۆششی هەمووی بەکارو فەرمانەکەیەوە بەند بوو، چ ئارەزوویکی تری نەبوو، بەشداری چ بیرو رایەکی نەدەکرد تا ئیستا بایەخی بە هیچ رووداویك نەداوە.

دکتۆر شەوکەت لە ژیان دا ماوە لە بەغدایە (کانونی دووەم ١٩٩١).

ئەحمەد م

شاعیری کورد ئەحمەد موختار بەگ لە سەرۆکەکانی جافە، کوری عوسمان پاشا کوری محەمەد پاشا کوری کەیخوسرەو بەگە. سالی ١٨٩٦ لە هەلەبجە هاتۆتە جیهان، لەسەر دەستی زاناکانی ئەوێ دەخوێنێ، لەخۆرسکەوە بەهرەی شاعیریەتی هەبووە، شیعری بەدوو زمان کوردی وفارسی هۆنیوەتەوە، لە تەموزی ١٩٢٥ بە نوینەری سلیمانی لە ئەنجومەنی نوینەراندا هەلبژیردراوە، بەلام لە سالی داهاتوودا واز دەهینێ، دووبارە لە تشرینی دووەمی ١٩٣٠ هەلبژیردرایەوە، سالی ١٩٣٣ لە کاتی پەرینەوەی لە زیی سیرواندا دەدریتەبەر گوللەو گیانی لە دەست دەدا. دیوانە شیعریەکەی سالی ١٩٦٠ چاپکراوە و لەبەرهەمە بەجیماوەکانی: چیرۆکی مەسەلەی ویژدان ، چاپی سالی ١٩٧٠.

ئەحمەد موختار شۆرە سواریکی ئازا بوو، کوردیکی نیشتمان پەروەر بوو، گەل و ولاتەکەی لا خۆشەویست بوو. محەمەد ئەمین زەکی نمونەیەکی شیعری هیناوەتەوە کە دەلێ:

لەخەو هەلسن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە
هەمووتەئریخی عالەم شاهیدی فەزل و هونەرتانە
دەسا تیکۆشن ئەی قەومی نەجیبی بێ کەسی مەزلوم
بە کورتی بیبرن ئەو ریگە دورەی وا لە بەرتانە

ئەنوەر قادر جاف لە وتاریکیدا رۆژنامەی (التآخي – ١٩٧١/١٢/٢٠) دەلێ: شاعیر لە کۆمەلگایەکی پر زۆرداری کۆمەلایەتی و جەورو ستەمی چینایەتی ژیاوە، ئەو بارە نالەبارە بوو هیزی لیستاندبوو، بەرژەوەندی تایبەتی و ژیانی شادمانی و کامەرانی خۆی خستۆتە لاوە ریزی چینی بەگلەری و دەرەبەگایەتی بنچینەیی خۆی بەجێهیشتووە، چۆتە ریزی گەلەکەی، بە خەبات و شیعرەکانی دەستی بە چارەسەرکردنی کیشەکانی میللەتەکەی کردووە. هانی داون کەیەکگرن و راپەرن لە پیناو ئازادی و سەرفرازیا، لە شیعرەکانی دا رەخنەی لە کۆمەلگا بێ سەروبەرو ناهەموارەکەی گرتووە، ئەو کۆمەلگایەی کەوا دووبەرەکی عەشایەری و خەرافات بالی

بەسەردا کیشاوە، کەوا بوەتە قوربانی و بەندە گیربوونی ئەو جەورو ستەمە، لە چوار چیوەی زەبرو زەنگی ناریکی ونەریتی کۆنی ئەوسای کۆمەلەی کوردەواری دەی نالاند، بیری پر هەستی نەتەوایەتیەکەی لە داکۆکی بەرگری لە هەژار و چەوساوەکانی تیکرای گەلەکەی رەنگی داوەتەوە. چیرۆکیکی جوانی لە ژیر ناونیشانی (مەسەلەی ویژدان) هەیە. شاعیریکی شۆرشگیر بوو بە هەموو مانای وتەوە، رەفیق حیلمی دەلیٚ: شیعرەکانی ئەحمەد موختار نمونەیەکن لە تەر و پاراوی و ئاوازیی جوان.

ئەنوەر قادر جاف باسی دەکاو دەلیٚ: ئەحمەد موختار پەیوەندیەکی دۆستایەتی بە شیخ مەحمود حەفیدەوە هەبوو، بەلام بەهۆی بوختان و لی دوانی ناحەزانی شیخ حەپسی دەکا.

شاعیر قەسیدەیەکی هەست بزوین و پر ستایش بۆ شیخ مەحمود دەهۆنیتەوە ئیتر بەری دەدا.

لیوا بەهائەدین نوری

بەهائەدین کوری شیخ نورەدین کوری ئیسماعیل کوری حەسەن بەگ شیروانیە، شیخ نورەدینی باوکی لە زانا ناسراوەکانی ئاینی بووە، سالی ١٨٦٧ لە هەولیر هاتۆتە جیهان و سالی ١٩٤٢ لە بەغدا مالٚ ئاوایی لە ژیان کردووە، لەسەردەمی تورکەکاندا کردیانە بەریوەبەری خویندنگای مامۆستایان لە بەغدا و لە بەسرە ١٩٢٠-١٩٢٦، پاشان بەریوەبەری کولیەی ایمام الأعظم بووە، چەندین کتیبی داناوە لەوانە: خلاصة تأريخ الاسلام، الفلسفة العلمية، الفلسفة الاخلاقية، تأريخ التربية...هتد.

بەهائەدین سالی ١٨٧٩ لە سلیمانی لەدایك بووە، لە خویندنگای عەسکەری لە ئەستەنبۆلٚ بە ئەفسەر دەرچووە، لە مەیدانی عیراق دا جەنگاوە، بەدیلیەتی دەکەویتە دەست سوپای بەریتانی بەسرکردایەتی جەنەرالٚ مۆد، دوای ئەوە دەچیتە ناو سوپای عەرەبی لە حیجاز و سوریادا. لە ١١ ئاب ١٩٢١ دیتە ناو سوپای عیراق، پاش

ئەوە دەیکەنە مامۆستای (خانەی مەشقی سوپایی)، لە کۆتایی سالی ١٩٢٤ دەینیرنە بەریتانیا سالیك لە (ئالدەرشود) مەشق دەکا، پاشان دەچیتە قوتابخانەی چەکە سوکەکان، لە شوباتی ١٩٢٦ دەگەریتەوە عیراق پیشکەوتوی راهینەری رەشاشەکان ئینجا ئەفسەر روکن لە وەزارەتی بەرگریدا، لە کولیەی ئەرکانی عیراق دەخوینیٚ لیی دەردەچیٚ، بە پایەی مقدم لیوا بەشداری لە بزوتنەوەکانی سلیمانی و بارزان دەکا، لە تەموزی ١٩٢٨ لەگەڵ تۆفیق سویدی دەچیٚ بۆ کۆنگرەی جەددە وەك پسپۆریکی سوپایی بۆ وتوویژکردن لەگەڵ عەبدولعەزیز ئالسعود دا، وەفدەکەش بەسەرۆکایەتی سیرجلبرد کالاتین بووە، بەهائەدین نوری سالی ١٩٣١ بروانامەی بەکەلۆریۆسی زانیاری لە کولیەی ویلایەتی کەنساس بەدەست هیناوە، بەکاری دەرس وتنەوە لە کولیەی ئەرکان هەلدەستیٚ، سالی ١٩٣٥ بەوەفد دەنیردریتە ئینگلتەرە بۆ بەردەوام بوونی خویندن لە کولیەی ئەرکان لە کمبرلی، پاش سالیك دەگەریتەوە، دەبیتە ئەفسەر روکنی یەکەم، ئینجا ئامیر کولیەی ئەرکانی عیراقی (١٩٣٧)، بالاٚ دەکری بۆ پایەی عەمید ئەیلول ١٩٣٨، لە کانونی یەکەمی ١٩٣٨ خانە نشینی دەکەن، خزمەت گوزاریەکەی دەگوازنەوە بۆ سکەی شەمەندەفەر و دەیکەنە جیگری بەریوەبەری گواستنەوە، لە ئابی ١٩٤١ دەگەریتەوە سوپا دەیکەنە ئامیر کولیەی ئەرکان، دوایی یارمەتیدەری سوپا سالاری ئەرکان و بریکاری بەریوەبەرایەتی گشتی لە وەزارەتی بەرگریدا. لە کانونی یەکەم ١٩٤١ بۆ پایەی لیوا بالاٚ دەکریٚ، دەگوازریتەوە بۆ سەرکردەی ناوچەی باشور لە بەسرە تشرینی دووەم ١٩٤٢، پاشان لە ئابی ١٩٤٤ لە فەرمان دەست بەردار دەبیٚ، دەیکەنە پاریزگاری سلیمانی لە ئازاری ١٩٤٧، پاشان لە حوزەیرانی ١٩٤٨ بە نوینەری سلیمانی هەلدەبژیردریٚ، دەیکەنە وەزیری کاروباری کۆمەلایەتی ٦ی کانونی دووەم ١٩٤٩ تا ١٠ی کانونی یەکەم ١٩٤٩، پاشان کردیانە وەزیری مفەوەز لە دیوانی وەزارەتی دەرەوە مایس ١٩٥١، دوایی دەبیتە وەزیر مفەوەز لە بالویزخانەی عیراق لە تاهراندا (ئاب ١٩٥١)، پاشان لەویٚ بالاٚ دەکریٚ بۆ بالویز ئایار ١٩٥٣، لە ئاکامی یەکیتییەکەی عیراق و ئوردن و یەکبونی فەرمانی دبلۆماسیەتی هەردوو دەولەت بەسەفیرایەتی دەگوازریتەوە عەمان کانونی دووەم

١٩٥٦ – تەموز ١٩٥٨، دوایی شۆڕشـەکەی ١٩٥٨ لـە ئـوردن دەمینیتـەوە، دەیکەنـە سەفیر لە وەزارەتی دەرەوەی ئوردن تا لە ئابی ١٩٥٩ لە پایەکەی دەخەن، دەیکەنە وەزیر مفەوەزی ئوردن لە ڕۆما.

لە نیسانی ١٩٦٠ لە پایتەختی ئیتالیا جیهان بەجێ دیلێ.

بەهائـەدین ئـەم کتیبانـەی لـە ئینگلیزیـەوە وەرگیراوەتـە سـەر زمـانی عـەرەبی (الرتل الخامس ١٩٤٢) رحلة ريج في العـراق عـام ١٨٢٠ لـە سـالی ١٩٥١ چاپکراوە، جـەنگیزخان ١٩٤٦، حـرب الفلسـطين، الخطـوط الأساسـية لحـرب العـراق (١٩٣٥)، هەروەها (كيف تعالت بروسية) هی ئەحمەد ڕەفیق (١٩٣٤)، بەهائـەدین نوری کتیبی سوپایشی داناوەو وەریگیراوە لەوانە: أوامر الحركات (١٩٢٨)، تعبيئة الرشاشات (١٩٢٩)، رتل باز في حركات بارزان (١٩٣٢)، مسائل في تعبيئة الخيالة (١٩٣٠)، نقاط في تدريب التعبيئـة الصغرى (١٩٣٠) ...هتـد. خـالید دورە دەلـێ: بەهائـەدین نـوری پەروەردە ئایینیەکەی و گەنجایەتی بەغدای لی کۆببوۆوە، ئەفسەر روکنیکی بە تواناو ڕۆشنبیریکی بەرفراوان بوو، ئەحمەد حامید سەراف بۆی باس کردم کەوا بەهائـەدین لـە زمـانی تورکی ئـەدیب بـووەو شیعری ناسکی هۆنیوەتـەوە. هـەروەها عەبدولعـەزیز موزەفەر پێی گوتم کە: بەهائەدین نوری سالی ١٩٢٤ دەچیتە ئینگلتەرە بۆ بەشداری کـردن لـە دەورەیـەکی سـوپایی، بـەپیی ئـەوەی کـە ئـاین پەروەریکـە دەپرسـێ لـە مزگەوتیك کە لە لەندەن نویژی لێ بکات پییان گوتبو مزگەوتیك لە شاری (ووکینگ) هەیە ٢٤ میل لـە باشوری ڕۆژهەلاتی پایتەختە، ڕۆژی هـەینی سـواری شـەمەندەفەر دەبێ بەرەو ئەو شارە دەکەویتە ڕێ، نیوەڕۆ دەچیتە مزگەوتەکە سـەیر دەکا دەرگاکـە کلیل دراوە، کـە زەنگەکـە لیـدەدا بـە زەحمـەت پیـاویکی پـیری سـەرو سـیما هینـدی عەمامە بەسەری لیدیتە دەرو پیی دەلێ: ئایا ئـەوە مزگـەوت نیـە! ئیمـرۆ هـەینی یـەو کـاتی نویـژ هـاتووە کـوا نویژکـەرەکان؟ پیـاوە پیرەکـە داوای لیبوردنـی لی دەکـا دەلـێ ژمارەی موسلمانەکان کەمە ئەوان ڕۆژی جومعەکار دەکـەن، ئەگـەر ڕۆژی یـەك شـەم بییت کە لـەم ولاتـەدا پشودانە دەتوانی بەشداری نویـژی جومعە بکـەیت. بەهائـەدین نـوری نیـوەڕۆی یـەك شـەممە دیتـەوە شـاری (ووکینـگ) کـە چـی دیسـان دەرگاکـە

داخراوه، زەنگەکە لێ دەدا کابرا لێی دیتەدەرو بەسەر سورماوی پێی دەڵێ: ها کورە لاوەکە ئەوە تۆی هاتیەوە!! دەڵێ بەڵێ بەلام کوا نویژ کەرەکان؟ دەڵێ: پەلە مەکە تۆ لە ولاتی موسلمانان نی لە وولاتی کافرانی لیرە نویژ عەسران دادەبەسترێ، سەعات چوار وەرەوە، نویژ بکەو پاشان چا بخۆرەوە! بەهائەدین نوری لە سەعاتی دیاری کراودا دەچیتەوە دەبینێ دەرگای مزگەوتەکە کراوەتەوە، لەگەل چەند کەسانیکی هیندی بەشداری نویژ دەکا و چاش دەخواتەوە.

ئەو چیرۆکەم بۆ تۆفیق وەهبی گیرایەوە پیکەنی و گوتی: بەهائەدین نوری بەدینەو نویژ لە لەندەن دەکات؟! شیخ نوری باوکی گلەیی لای من لێ دەکرد کەوا کەم تەرخەمی لە کاروباری ئاینی دەکات!!

وەك زانراوە مزگەوتی ووکینگ دەگەریتەوە بۆ تیپی ئەحمەدیەی ناسراو بە (قادیانیە) کە میرزا غولام ئەحمەدی شاری قادیان سەربە بنجابی هیندی سالی ١٨٧٩ دروستی کردووە، وای راگەیاندووە گوایە مەهدی و مەسیح لە شەخسی ئەودا کۆبونەتەوە، راستە مەسیح (صلب) کراوە بەلام بە زیندویی دایان بەزاندوەو حۆریەکانی هینایتیانە کشمیر، لەوێ ژیاوە تاکو لە گوندی سرینجار دەمرێ و دەنیژرێ.

سەیفوللا خەندان

سەیفوللا بەگ خەندان دەچیتەوە سەر خیزانیکی ناسراوی سلیمانی، دایکی لە بنەمالەی بابانە، عیزەت بەگی باوکی کوری حوسین پاشایە کە وەزیر دەبێ لەسەردەمی سولتان محەمەد وەحیدەدینی شەشەم، بەلام سەعید پاشای مامی ناسراو بە (کوردی) لە (ئەساطین) سەردەمی حەمیدی بووە.

سەیفوللا بەگ سالی ١٨٩٧ لە ئاستانە هاتۆتە دنیا لە قوتابخانەی غلطت سرای خویندویەتی سالی ١٩٢٣ هاتۆتە عیراق، لە ئایاری ١٩٢٨ بە نوینەری سلیمانی هەلبژیردراوە، لە کانونی یەکەمی ١٩٣٣ دەبیتە جیکاری شەریکەی کارەبای بەغدای بەریتانی، سەر لە نوێ لە تشرینی دووەمی ١٩٣٠ و شوباتی ١٩٣٣ و کانونی یەکەم

١٩٣٤ و ئابی ١٩٣٥ به نوینەرایەتی هەڵدەبژێردرێتەوە، پاشان دەیکەنە یاریدەدەری نێردراوی عیراق لە (عصبة الأمم) ئاب ١٩٣٧-١٩٣٨، جارێکی تر لە حوزەیرانی ١٩٣٩ بە نوینەری سلێمانی هەڵدەبژێردرێتەوە، دەبێتە بەڕێوەبەری تەشریفات لە وەزارەتی دەرەوە (١٩٤١)، دوایی دەبێتە قونسل لە ئەستەنبۆڵ (تشرینی دووەم ١٩٤١) پاشان سکرتێری یەکەم لە موفەوەزیەتی عیراق لە واشنتۆن (نیسان ١٩٤٢) دەگوازرێتەوە بەراوێژکار لەموفەوەزیەتی عیراق لە لەندەن (حوزەیران ١٩٤٦)، پاشان بە ئەرکی موفەوەزی عیراق لە پاریس هەڵساوە (تشرینی یەکەم ١٩٤٧)، کە مەزاحیم پاچەچی دەبێتە سەرەك وەزیران لە پایەکەی دەخا (١٩٤٨)، ئەمەش بەهەلێك دەزانێ کەوا خوێندنی باڵای تەواو بکا، بڕوانامەی دکتۆرای لە (علوم سیاسە) لە جامیعەی پاریس ساڵی ١٩٥١ بەدەست هێناوە، باسی دکتۆراکەشی لەسەر (کێشەی قوبرس) دەبێ، پاشان دەیگەڕێننەوە سەر فرمان، دەیکەنە بەڕێوەبەری گشتی تەشریفات لە وەزارەتی دەرەوە (کانونی یەکەم ١٩٤٩)، دوایی ئەوە بۆ پلەی وەزیر مفەوەز باڵا دەکرێ (١٩٥٢)، دەبێتە وەزیری مفەوەزی عیراق لە بۆن (ئەیلول ١٩٥٣)، پاشان سەفیر لە مەدرید (تشرینی یەکەم ١٩٥٦ - ئاب ١٩٥٨)، لە فەرمان دەست بەرداری دەکەن. دوای ئەوە دەکەوێتە کاروباری ئابوریەوە، لە ئاکامی ڕووداوی ئۆتۆمبێل خۆی و ژنەکەی لە شاری ڤیننا ساڵی ١٩٧١ گیانیان لەدەست داوە.

محەمەد عەتا ئەمین

لە سیاسەتمەدارانی لیهاتوو محەمەد عەتا کوری محەمەد ئەمین ئەعزەمی لە پانزدەی کانونی یەکەمی ١٨٩٧ لە بەغدا لە دایك بووە، لەسەردەمی عوسمانیەکاندا لە قوتابخانەی سولتانیە دەخوێنێ، لەسەر ئەنجامی داگیرکردنی ئینگلیزەکان دەچێتە دەورەی مامۆستایان لە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردە، دەکرێ بە مامۆستای خانەی مامۆستایان و قوتابخانەی فەرمانبەران (تشرینی یەکەم ١٩١٧)، پاشان دەگوازرێتەوە بە سکرتێری بەڕێوەبەری پەروەردە (١٩١٩)، دوایی وەرگێر لە بەڕێوەبەرایەتی عەدلیە (١٩٢٠)، پاشان نووسەر لە دیوانی پاشایەتیدا (١٩٢١)، ئینجا یاریدەدەری سکرتێر

له دیوانی ناوبراودا (١٩٢٢-١٩٢٥)، لەو ماوەیەشدا لە خویندنگای حقوق دەخوینێ، سالی ١٩٢٣ لێی دەرچووە، لە تافی لاویەتی‌یەوە بە ئەدیب و نووسەر ناسراوە، وتار و لیکۆلینەوەو چیرۆکی لە رۆژنامەو گۆڤارەکانی عیراقی دا بلاو کردۆتەوە بە تایبەتی لە گۆڤاری (دار السلام) و رۆژنامەی (العراق)، لەوانە (کیف یرتقي العراق، رؤیا صادقة) لە (دار السلام) بلاوکراوەتەوە (١٩١٩)، لوحة من الواح الدهر -دار السلام ١٩٢٠، عاقبة الحیاة - دار السلام، وقفة علی دیالة - جریدة العراق ١٩٢١، هەروەها نامەیەکی لەسەر (السلم الدولي العام ١٩٢٣)،. پاشان وتارەکانی لە گۆڤاری (حریة)دا نووسیوە (١٩٢٤-١٩٢٦).

هەر لە سەرەتای دامەزراندنی‌یەوە دەچیتە فرمانی دبلۆماسیەتی عیراق دەیکەنە سکرتیری نوینەری سیاسی عیراق لە لەندەن (٢٧ حوزەیران ١٩٢٥)، بە (مدەون) قانونی بۆ وەزارەتی داد دەگوازریتەوە (١٩٢٧)، دوایی دەیگەریننەوە بە سکرتیر لە موفەوەزیەتی عیراق لە لەندەن (ئازار ١٩٢٨)، پاشان لەئەنقەرە (ئازار ١٩٣٠) جاریکی تر لە لەندەن (ئاب ١٩٣٢)، لە کۆتایی کانونی یەکەمی ١٩٣٢ لە فەرمانەکانی دەست بەرداری دەکەن.

خوازبینی ئەمیرە (سارە) کچی حوسین مەلیکی حیجاز واتا خوشکی ئەمیر زەیدی کردووە، دەیگەریننەوە دەیکەنە سکرتیری یەکەم لە موفەوەزیەتی عیراق لە رۆما(تشرینی دووەم ١٩٣٤)، ئینجا راویژکارو کارگیری موفەوەزیەتی عیراق لە لەندەن (١٩٣٥)، دەگوازریتەوە بە راویژکارو کارگیر لە موفەوەزیەتی پاریس دا (ئازار١٩٣٨)، دوایی لەبەرلین (ئازار ١٩٣٩)، جاریکی تر رۆما(تەموز ١٩٣٩)، دوایی راویژکاری یەکەم و کارگیری موفەوەزیەتی عیراق لە لەندەن (حوزەیران ١٩٤٠)، دەگەریتەوە بەغدا دەیکەنە بەریوەبەری گشتی وەزارەتی دەرەوە (تشرینی دووەم ١٩٣٤)، پاشان دەبیتە وەزیری موفەوەز لە ئەنقەرە (ئاب ١٩٤٤)، دوایی وەزیری موفەوەز لە پاریس (نیسان ١٩٤٩)، دەست بەردار دەبێ لە کاروبارو فرمانی دەرەوەدا (تەموز١٩٥٢)، دەیکەنە بەریوەبەری گشتی لە بەرژەوەندی پالاوتنی نەوتی میری، دوایی سەرۆکی ئەنجومەنی بەریوەبردنی بەرژەوەندیەکە

(ئەيلول ١٩٥٥). هەتا تەموزی ١٩٥٨، دوای ئەوە شاری جنیڤ لە سویسرا دەکاتە هەوار و هەر لەویش لە ٢٥ ئەیلول ١٩٧١ کۆچی دوایی دەکات، لە گۆرستانی ئیمامی ئەعزەم دەنیژرێ.

هەلبژاردەی چیرۆکەکانی لە کتێبیکدا بەناوی (قصاصون من العراق)وەزارەتی راگەیاندن سالی ١٩٧٧ بلاوی کردۆتەوە.

سامی خوندە پێی راگەیاندم: لەماوەی جەنگی یەکەمی مەزندا لەگەل عەتا ئەمین هاورێی دەبن لە قوتابخانەی سولتانیە، ئەو محەمەد عەتایە کوری محەمەد ئەمین کوری حوسین ئەفەندی پشدەریە. تۆفیق وەهبی دەلێ: جارێ عەتا ئەمین پێی گوتم کەوا بنچینەی بنەمالەکەی لە عەشیرەتی پشدەری کوردە، عەباس عەزاوی لە کتێبەکەیدا (عشائر لعراق) لە بەشی دووەمدا (العشائر الکردیە) دا دەلێ: حوسین ئەفەندی پشدەری باپیری عەتا ئەمینە، ئەمرۆ عەشیرەتی پشدەر لە بەهێزترین عەشیرەتەکانی کورد دەژمیردرێ، زۆر زانای بلیمەتیان لێ پەیدا بووە لەوانە: حوسین ئەفەندی کۆچ کردووی ١١ کانونی یەکەمی ١٩٠٤ لە مامۆستایانی مەدرەسەی ئیمامی ئەعزەم بووە لە بەغدا.

ئەحمەد تۆفیق

ئەحمەد تۆفیق کوری تۆفیق بەگ کوری محەمەد سالح بەگ کوری سلیمان بەگ لە ئەشرافەکانی سلیمانیە، دایکی لە خانەوادەی سەرۆکەکانی پشدەرە، سالی ١٨٩٩ لە سلیمانی هاتۆتە جیهان، لەسەردەستی مامۆستایانی تایبەتی لە موسل و کەرکوك و سلیمانی خویندویەتی، چۆتە خویندنگای دواناوەندی، کە جەنگە مەزنەکە بەرپا دەبێ تۆفیق بەگی باوکی بەسەرکردەیی عەشیرەتەکانی کورد لە تەك سوپای تورکی دا لە تەوریزو مهابادو بۆکان جەنگاوە، لەشەرو پیکدادانی لەگەل روسیادا دەکوژرێ. دوای جەنگەکە ئەحمەد بەگ هەلویستیکی باشی دەربارەی مانەوەی ویلایەتی موسل و سلیمانیشی لەگەلدا پێ نواندووە کەوا بەشیکە لە عیراق و جیا ناکریتەوە. سالی ١٩٢٤ هەلبژیردرا بە نوینەری سلیمانی لە ئەنجومەنی دامەزراندندا. پاشان دەیکەنە

پاریزگـاری سـلیمانی (ئـازار ١٩٢٥)، لـه نیسـانی ١٩٢٧ واز دەهینـی. جـاریکی تـر دەیکەنەوە پاریزگاری شارەکە (ئەیلول ١٩٣٠)، بۆ پاریزگاری هـەولیر دەگوازریتـەوە (نیسـان ١٩٣٥)، پاشـان دەبیتـە موفەتیشـی ئیـداری (١٩٣٩)، هـەر لـەم سـالەدا لـە تشرینی دووەم لە فەرمان دەست بەردار دەبیّ. بە نوینـەری سلیمانی بـۆ پەرلـەمان هـەلدەبژیردریّ (تشـرینی یەکـەم ١٩٤٣)، بەلام لـە کۆتـایی تشـرینی دووەمـی هـەمان سالدا واز دەهینیّ. لە حەوتی کانونی یەکەم ١٩٦٣ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.

عەلی کەمال عەبدورەحمان

عەلی کەمال لە ٢٩ تشرینی یەکـەم ١٩٠٠ لـە بنەمالـەیەکی ناسـراودا لـە سـلیمانی هاتۆتـە جیـهان، عـەبدورەحمانی بـاوکی لـە ئاکـامی پیکرانـی بــە گوللـەیـەك گیـانی لەدەست داوە، کە ئەوسا عەلی کەمال مندالیکی ساوای تەمەن دوو سالّ و نیو دەبیّ، دایکی پەروەردەی دەکا دەیخاتە قوتابخانەوە، سالی ١٩١٤ رووەدەکاتە بەغدا، دەچیتە خویندنگـای دوانـاوەندی سـوپایی، دوای دوو سـالّ بـەرەو ئاسـتانە دەروا، دەچیتـە قوتابخانـەی جـەنگی، سـالی ١٩١٨ بـە ملازمـی دووەم دەردەچـیّ، بـە مامۆسـتایەتی قوتابخانەی تازە ئەفسەران لە ناوچەی ئەستەنبۆلّ دادەمـەزریّ. پیش ئاگر بەست بۆ ئەزمیر دەگوازریتەوە. لە ئایاری ١٩١٩ سوپای یۆنانی ئەو شارە داگیر دەکا، مستەفا کـەمال (ئـەتاتورك) سـەرداری سـوپای رزگـاری بـۆ داکۆکـی و بـەرگری لـە شـاری ئەستەنبۆلّ رادەپەریّ، عەلی کەمال لە خۆیەوە دەچیّ بەشداری لە شەری سەربەخۆیی بـوون دەکـا. دوای ئـەوە بـۆ دیاربـەکر و مـاردین دەگوازریتـەوە، لــە شـوباتی ١٩٢٢ دەگەریتـەوە بـەغدا، دەچیتـە نـاو فرمـانی پۆلیسـی، دەیکەنـە معـاون لـە هـەولیر و بـۆ کۆیسنجاق دەگوازریتەوە، ئینجا بۆ دیوانیـە (کۆتـایی سـالی ١٩٢٣)، لەویّ بەشداری لـە هەلمـەتی تـەمبیّ کردنـی عەشیرەتە یاخی بووەکان دەکا، دوای ئەوە بۆ سلیمانی دەگوازریتەوە، پاشان دەیکەنە بەریوەبەری پۆلیسی دیالە (نیسان ١٩٣١)، دوایی هی بـــەغدا (حوزەیـــران ١٩٣٢)، ئینجـــا کـــەرکوك (کـــانونی دووەم ١٩٣٤)، پاشـــان دەگوازریتـەوە بـۆ بەریوەبـەری پۆلیسـی بادیـەی باشـور، دوایـی پشـتگیری کردنـی

بزوتنەوەکانی سوپا بۆ ئاسایی کردنەوەی شاری (سوق الشیوخ) پێ دەسپێرن، هەر لەو قەزایەشدا دەیکەنە قایمقام (١٩٣٥)، زۆری پێ ناچێ واز لە بەریوبەرایەتی دینێ، لە ئابی ١٩٣٥ بە نوینەری سلیمانی هەلدەبژیردرێ، دووبارە هەر لەم شارەدا لە حوزەیرانی ١٩٤٨ هەلدەبژیردریتەوە، لەهەمان کاتدا خۆی خەریکی کاروباری ئابوری کردووە، بەشداری لە هەموو هەولوکاریکی خێرخوازی دا کردووە، خویندکارە ئاینیەکانی لەسەر کیسەی خۆی بۆ خویندن دەنارده ئەزهەر لە میسر، چاودیری و یارمەتی مزگەوت و هەتیوخانە و بنکە تەندروستیەکانی دەکرد. دوای شۆرشی چواردەی تەموزی ١٩٥٨ ماوەیەك دەگیرێ و بەندی دەکەن، پاش ئەوە روو دەکاتە لەندەن و لەی نیشتە جێ دەبێ[١٥].

سەعید بەگ میری شیخان

سەرۆکی یەزیدیەکان سەعید بەگ ناسراو بە ئەمیری شیخان، نیشتەجیکەی لە باعوزری نزیك مەزاری شیخ عەدیە، ئەو کوری عەلی بەگ کوری حوسین بەگ کوری عەلی بەگی گەورە کوری حەسەن بەگە، بنەچەکەی دەگەریتەوە بۆ عودەی کوری سەخر (ئەو کوری برای عودەی کوری موسافیر هەکاریەکە سالی ١١٦٢ کۆچی دوایی کردووە) لە شیخەکانی تەسەوف بووە، باپیری ئەو بنەمالەیە عەلی بەگی گەورە بەناوبانگ بوو، سالی ١٨٣٢ لە زارگەلی نزیك رەواندوز دەکوژرێ و هەر بەناوی ئەویش ناونراوە (گەلی عەلی بەگ).

سەعید بەگ سالی ١٩٠١ لە دایك بووە، باوکی سالی ١٩١٣ لە زارگەلی دەکوژرێ، دایکی میان خاتون کچی عەبدی بەگ جلەوی کاروبار دەگریتە دەست، ژنیکی ژیرو مشورگیر بووە، لە سەردەمی داگیرکردنی ئینگلیزدا سەعید بەگ لە تەمەنیکی هەرزەکاری دا دەبێ، بە ئەرکی سەرۆکایەتی هەلدەستێ، سالی ١٩٢١ ئامادەی ئاهەنگی دانانی مەلیك فەیسەڵ لەسەر عەرش دەبێ لە بەغدا. پاشان لە سەرۆکایەتیەکەیدا ئیسماعیل بەگ کوری عەبدی بەگی ئامۆزای کیشەی لەگەل یا بوو

دوایی پیکهاتونەتەوە، سەعید بەگ لە ئایاری ١٩٤١ لایەنگری رەشید عالی دەبێ داوا لە کۆمەلەکەی دەکا بچنە ناولەشکری عیراق و بەگژداچوونی ئینگلیز .

سەعید بەگ سالی ١٩٤٢ کۆچی دوایی دەکا، تەحسین بەگی کوری کە ئەوسا مندال دەبێ جیگای لە ئیمارەتەکەدا دەگریتەوە، سالی ١٩٣٠ هاتۆتە دنیا، دووبارە خاتومیان خاتونی نەنکی دەگەریتەوە سەر هەلسورانی کاروباری هۆزەکەی، هەتا تەحسین بەگ پێ دەگا.

پاش شۆرشی چواردەی تەموز ١٩٥٨ سەرۆکایەتیەکە دەدریتە معاویەی ئەمەوی کوری ئیسماعیل بەگ کە پیشتر باسمان کرد،پاشان بۆ بایەزیدی برای، کە بایەزیدی سەرۆکی ئیسماعیلیەکان سالی ١٩٨١ دەمرێ، نیاز دیتە سەر ئەوەی کە داوا لە تەحسین بەگ بکرێ سەر لەنوێ کاروباری ئیمارەتەکە بگریتەوە دەست، کەماوەیەکی زۆر جێنشینی لەندەن بووە. هەروەها لەسەرداره ناسراوەکانی تریان لەم سەردەمەدا: شیخ ئیلیاس سەرەك عەشیرەتی هەکاری کوری شیخ خدر کوری حەسەنە. عەباس عەزاوی لە کتیبەکەیدا (تاریخ الیزیدیة)_١٩٣٥، باسی دەکا دەلێ:زۆرترین زانیاریەکانی لە ئەو وەرگرتووە – واتا لە شیخ ئیلیاس – خویندن و نوسین هەر لە چوارچیوەی بنەمالەکەی ئەودا بەندە گیره.

مستەفا عەلی (وەزیری داد لەسەردەمی عەبدولکەریم قاسمدا) پیی راگەیاندم: کەوا شیخ ئیلیاسی ناسیوە چاوی پێکەوتوە دەلێ: پیاویکی ئاسۆ فراوان و ئارەزومەندی رۆشنبیر بوونی هۆزەکەی بووە، حەزی بە تیکەلی و پەیوەندایەتی لەگەڵ میللەتانی تردا کردووە، بەلام ئیسماعیل بەگ کوری عوبید بەگ کە کیشەی لەگەڵ سەعید بەگی ئامۆزای لە سەرۆکایەتی دا هەبوو دوای داگیرکردنی بەغدا پەیوەندی بە سوپای ئینگلیزەوە دەکا کە ئەوسا لە نزیك سامەرا هەلیان دابوو، ئەشکەنجەو داپلۆسینی تورکەکانی پێ رادەگەیەنێ، دوای یارمەتییان بۆ نەتەوەکەی لێ دەکا، زانیاریەکی فرە دیاردەی بنچینەکەیان دەداتە دکتۆر قوستەنتین کە پشتی بۆ دانانی کتیبەکەی پێ بەستووە (الیزیدیة قدیما و حدیثا) داوا لە ئیسماعیل بەگ

دەکرێ لە بەغدا نیشتەجێ بێ پاشان لە موسڵ، دوایی ریی پێ دەدرێ بچێتە سنجار، لە تەموزی ١٩٣٣ جیهان بە جێ دیلێ.

یەزیدیەکان لە میژوویاندا دووچاری مەینەتیەکی گەورە بوون لەسەر دەستی عومەر وەهبی پاشا سەرکردەی هیزی چاکسازی تورکی، کە سالی ١٨٩٢ دیتە موسڵ داوا لە پیاوەکانیان دەکا لە سەروی هەمویانەوە میرەکەیان میرزا بەگ کە دەبێ واز لە بیرو باوەری خۆیان بینن، بگەرینەوە سەر ئاینی ئیسلام، ئیتر بەربادیان دەکا. سەربازکانی دەنیریتە سەر گوندەکانی شیخان تالانی دەکەن ئەوەی پیاوە دەیکوژن و پرکیشی ئافرەت و منداڵەکانیان دەکەن، دوای ئەوە روو دەکەنە گوندەکانی سنجار، هەمان رەفتار لەگەڵ ئەوانیشدا دووبارە دەکەنەوە، شکات و سکالای ئەو کارە درندانەیە دەگاتە ئەستەنبوڵ ولاتانی بیگانە دینە دەنگ، فەریق وەهبی پاشا لێ دەخەن.

میسس کرترۆدبیڵ لە سالی ١٩٠٩ سەردانی ناوچەکانی کوردستان دەکات، چاوی بە عەلی بەگ ئەمیری یەزیدیەکان دەکەوێ، قاوەی لا دەخواتەوە، پێی دەڵێ: کۆمەلەکەت لە چیا پییان راگەیاندم کەوا تۆ (حاکمی گشتیانی) زۆر بە ناسکی وەلامی دەداتەوە دەڵێ (حاکمی هەموومان هەر ئەو خودایەیە) باسی دەکا کە: پیاویکە لە ناوەراستی تەمەن دایە، سەر و سیما و روخسار هیمن و لەسەرخۆ، ردینیکی دریژی خەنەیی پیچ پیچی هەتا کەمەری شۆرببۆوە، جلوبەرگیکی سپی پۆشیبوو، لەسەریەوە هەتا دامینی هاتبوو.

غیاث الدین نەقشبەندی

شیخ غیاث الدین کوری هەرە گەورەی شیخ بەهائەدین نەقشبەندی کوری محەمەد کوری تاهیر کوری مەلا سافی مورشید و رابەری ئامیدی و بامەرنی و دەوروبەرەکەیەتی. شیخ غیاث الدین سالی ١٩٠٠ هاتۆتە دنیا. ریبازی سۆفیەتی لە باوکی وەردەگرێ، لەسەر دەستی زاناکانی ناوچەکەیدا وەك: موفتی ئامیدی و شوری ئەفەندی دەخوینێ.

له تشرینی دووه‌می ١٩٣٠ به نوینه‌ری موسڵ هه‌ڵده‌بژێردرێ، دوای ئه‌وه له ئابی ١٩٣٥، کانونی یه‌که‌می ١٩٣٧ و تشرینی یه‌که‌می ١٩٤٢ هه‌ڵده‌بژێردرێته‌وه. له ساڵی ١٩٤٤ له ئامیدی کۆچی دوایی ده‌کات.

موسلح الدین نه‌قشبه‌ندی برای، ناودار بوو، ساڵی ١٩٢٠ له ئامیدی هاتۆته دنیا، له کۆلیجی یاسا ده‌رچووه (١٩٤٣)، ده‌چێته کاروباری دادوه‌ری، ده‌یکه‌نه نائیب حاکم دوایی ده‌بێته‌حاکم ، له ساڵی ١٩٥٣ به نوینه‌ری موسڵ هه‌ڵده‌بژێردرێ، سه‌رله نوێ ١٩٥٤ و نیسانی ١٩٥٨ هه‌ڵده‌بژێردرێته‌وه، ده‌گه‌رێته‌وه سه‌رکاری دادوه‌ری، ده‌بێته حاکمی به‌دائه‌ی که‌راده، موسلح نه‌قشبه‌ندی له وه‌زاره‌تی تاهیر یه‌حیا ده‌بێته وه‌زیری ده‌وڵه‌ت بۆ کاروباری ئه‌وقاف (٢٠ تشرینی دووه‌م ١٩٦٣)، دوایی وه‌زیری ئه‌وقاف (یه‌کی نیسان ١٩٦٤)، سه‌ره‌رای پایه‌که‌ی دووباره ده‌یکه‌نه‌وه وه‌زیری ده‌وڵه‌ت (١١ کانونی یه‌که‌م ١٩٦٥)، جێگری وه‌زیری پیشه‌سازی (١٧ نیسان ١٩٦٦ – ١٨ نیسان ١٩٦٦). جارێکی تر وه‌زاره‌تی دادی پێ ده‌درێته‌وه (٩ ئاب ١٩٦٦)، به‌ئه‌رکی خۆی له وه‌زاره‌ته‌کانی یه‌ك له دوای یه‌ك هه‌ڵساوه هه‌تا ٣٠ی ته‌موز ١٩٦٨.

له ساڵی ١٩٩٦ له به‌غدا کۆچی دوایی کردووه.

ئه‌حمه‌د موختار بابان

ئه‌حمه‌د به‌گ کوری حه‌سه‌ن به‌گه دایکی له بنه‌ماڵه‌ی بابانه، ساڵی ١٩٠٠ له به‌غدا هاتۆته دنیا، بروانامه‌ی یاسای به‌ده‌ست هیناوه، خزمه‌تگوزاری له پیشه‌ی دادوه‌ری و به‌ریوه‌به‌رایه‌تی دا کردووه. ساڵی ١٩٤٢ بوه‌ته وه‌زیری کاروباری کۆمه‌لایه‌تی، پاشان به پایه‌ی وه‌زیرایه‌تی مواسه‌لات و ئه‌شغال، وه‌زیری داد، سه‌ره‌ك دیوانی پادشایی، جیگری سه‌ره‌ك وه‌زیرانی پێ دراوه، دوای ئه‌وه‌ی که ده‌بێته وه‌زیری به‌رگری و بریکاری وه‌زیری په‌روه‌رده له ١٩ ئایاری ١٩٥٨، ده‌بێته سه‌ره‌ك وه‌زیران که‌وا دوا سه‌ره‌ك وه‌زیران بووه له پیش به‌رپا بوونی شۆرشی ١٤ ته‌موزی

١٩٥٨. لە ٢٤ تشرینی یەکەم سالی ١٩٧٦ لە بۆن پایتەختی ئەلمانیای یەکگرتوو کۆچی دوایی دەکات.

محەمەد سەعید قەزاز[١٦]

محەمەد سەعید قەزاز سالی ١٩٠٤ لە سلیمانی هاتۆتە جیهان، مندالیکی ساوا دەبێ کە باوکی کۆچی دوایی دەکات، لە خویندنگەی دواناوەندی سالی ١٩١٧ دەرچووە، لە ٢٠ تەموزی ١٩٢٤ بە نوسەر (کاتب) لە بەشی پشکنینەری بەریوەبەرایەتی وەزارەتی ناوخۆ دادەمەزرێ. پاشان بوەتە بەریوەبەری (تەحریرات) لە پاریزگای هەولیر (١٩٣٢)، دوایی لە کەرکوك.. دەیکەنە مودیر ناحیەی تکریت (١٩٣٩)، دوای ئەوە پێبەپێ پلەو پایەی بەریوەبەرایەتییەکانی بینیوە، مودیر ناحیەی شەقلاوە (١٩٣٥)، قایمقامی هەلەبجە (١٩٣٨)، دوایی زاخۆ (١٩٣٩)، لە تەموزی ١٩٤١ بوەتە یاریدەدەری بەریوبەری گشتی ناوخۆ، پاشان پاریزگاری لیوای هەولیر (ئەیلول ١٩٤٤)، پاشان پشکنینەری بەریوەبەرایەتی (١٩٤٦)، دوایی پاریزگاری لیوای کوت (ئەیلول ١٩٤٦)، ئینجا کەرکوك (کانونی دووەم ١٩٤٨)، دوایی موسلّ (حوزەیران ١٩٤٦)، پاشان وەزارەتی کاروباری کۆمەلایەتی پێ دەسپیرن (٢١ کانونی یەکەم ١٩٥٢ – ٢٩ کانونی دووەم ١٩٥٣)، دوای ئەوە دەبیتە بەریوەبەری گشتی بەندەرەکان لە بەسرە (١٥شوبات ١٩٥٣) بەلام لە شەشی نیسانی ١٩٥٣ واز دەهینێ، دیسان دەیکەنەوە بەریوەبەری گشتی بەندەرەکان (حوزەیران ١٩٥٣)، دوایی وەزیری ناوخۆ (١٩ی ئەیلول ١٩٥٣) پایەکەی خۆی لە وەزارەتی فاضل جەمالی دا پاراستوە (٨ی ئازار ١٩٥٤)، هەروەها لە وەزارەتی دووەمی ئەرشەد عومەری (٢٩ی نیسانی ١٩٥٤ – ١٤ی حوزەیرانی ١٩٥٤)، خۆی دەست بەردار دەکا. بە نوینەری کەرکوك هەلدەبژیردرێ (تشرینی یەکەم ١٩٥٣)، سلیمانی (ئەیلول ١٩٥٤) و (نیسانی ١٩٥٨). لە وەزارەتی دوازدەمینی نوری سەعید دا دەیکەنە وەزیری ناوخۆ (٣ی ئاب ١٩٥٤)، لە پایەکەی خۆی لەوەزارەتی سیزدەمی نوری سەعیدا دەمینیتەوە (١٧ کانونی یەکەم ١٩٥٥ – ٢٠ حوزەیرانی ١٩٥٧)، دیسان لە وەزارەتی

چواردەمینی نوری سەعید بە وەزیری ناوخۆ دەگەریتەوە (٣ی ئازاری ١٩٥٨)، هەروەها لە وەزارەتی ئەحمەد موختار بابان دا (١٩ی ئایار ١٩٥٨) هەتا (١٤ی تەموز ١٩٥٨)، لە رۆژی شۆرشەکەدا دەگیرێ "مەحکەمەی شەعب" حوکمی خنکانی بەسەردا دەدا (٤ی شوبات ١٩٥٩) حوکمەکەیان سەر لە بەیانی ٢٠ ئەیلولی ١٩٥٩ لە بەغدا بەجێ هیناو لە سیدارە درا.. (١٧) سەعید قەزاز بەریوەبەریکی ئازاو نەبەرد بوو، ترس لە دلیا نەبوو، سەربوردەی خۆبەختکەری لی دەگیرنەوە کەوا بە دەستی خۆی چەتەو تاوانباری لە چیاکانی کوردستان بەردەست کردووە، دژی کۆمۆنیست بوو، وای بۆ چوو بوو کەوا ئەو بیرو بروایە بیرو بروایەکی تیکدەرو روخینەرە کە ولاتانی ساوای تازە پیگەیشتووی وەك هەریمی عیراق ویران دەکات، کاتێ بە تەوژمەکەی سالی ١٩٥٤ کە چواردەوری بەغدای بەسەر خستبوو، مەترسی ژیژ ئاوبوونی لی دەکرا، لە شەویکی تووش و پشێویدا دوای ئەوەی پردو بەربەستەکان رمان ئاو چووە ناو چواردەوری گەرەکی سەعدون، وەزیری لیپرسراوانی ئاودیری کۆبونەوە، زۆرترینیان چۆڵ کردنی بەرەی رەسافەیان پەسەند کرد کە دووچاری هەلچونی دیجلەیە، بەلام سەعید قەزاز دەلێ: چۆن بەری رۆژئاوا چۆڵ دەکەن، کە لە دوو پردی زیاتر نیە بە کەرخ یانەوە ببەستێ، دەبیتە هەراو پەشۆکانیك کەس بە کەس نابێ، هەر خەلکەو دەکەویتە ژیر پیوەو هەر ئۆتۆمبیلەو پیك دەکەوێ. فرمانی دا لە کۆمپانیا خاوەن پرۆژە زلەکان کە دەست بەجێ ٢٢ ئۆتۆمبیل و ئامیری قورس و ئامرازە بەرزکەرەوەکانیان بینن پردو بەربەستەکان توند و چاك بکەنەوە، بەهۆی دانایی و هیمەتی ئەو پیاوە مەردە وە بەغدا لە ژیر ئاوبوون و خنکان رزگاری بوو، سیر همفری تریفلیان بالیۆزی بەریتانی دوای شۆرشی چواردەی تەموز لە کتیبەکەیا "الشرق الاوسط في غمار الثورة" دەلێ: شیوعیەکان رقیان لە سەعید قەزاز دەبۆوە و لیی دەترسان، لای هەموو کەسیکی تر ریزدار بووە، دەلێ: بەرانبەر جنیودان و ریسواکردنی پر هەرای دادگای مەهداوی بەشیوەیەکی خۆراگر و هیمن چاو نەترس و ئازا راوەستا.

سەعید قەزاز لە مەحکەمەی شەعبدا[18]

لە ۲۹ کانونی دووەمی ۱۹٥۹ بەرانبەر مەحکەمەی شەعب بە سەرۆکایەتی عەقید فازل مەهداوی راوەستا کەوتە داکۆکی و بەرگری لە خودی خۆیدا، کۆتایی پێ هیناو گوتی: من ئیستا راوەستاوم، وا دەبینم مردنم لی نزیك بۆتەوە، سیدارە نامترسینێ، کاتێ لیی بەسەر دەکەوم زۆر کەسان لە ژیر پیمەوە دەبینم کەوا شایستەی ژیان نین، بە ئاشکرا رای دەگەیەنم کە من بەو کردەوەو خزمەتگوزاریانە دەنازم کە پیشکەشی نیشتمانی خۆشەویستم کردووە، شانازی دەکەم کە قەلاچۆی شیوعیەتم لە پیناو موسلمانیەتی و نیشتیمانەکەمدا کردووە، بەوە دەنازم وەزیریکی کارامە بووم رەفتار و کردەوەم ئەنجامداوە، بەوەحی لە خواوە و بەو عەقڵ و هۆشەو ئەو دلەی لە سینەمدایە بەدکاری شیوعی جیهانی و مەترسی لەسەر نیشتیمانی ئازیزم راگەیاندووە، بۆیە کۆتایی بەبەرگری لە خۆکردنم دینم کەوا داوای بەخشین و بەزەیی لە هیچ ئادەمیزادیك ناکەم، بەلکو خۆم دەخەمە بەر دەستی خودا، ئارام دەگرم تا یەزدان حوکمی خۆی دەدا، کە ئەو چاکترین حاکمە.

عەلی حەیدەر سلیمان

دەچیتەوە سەر بنەمالەیەکی کوردی ناسراو کە فەرمانرەواییان لە ناوچەی سۆراندا کردووە، هەتا سەردەمی محەمەد پاشای (کۆرە)ی رەواندوزی کوژراوی سالی ۱۸۳٦. عەلی حەیدەر سلیمان سالی ۱۹۰٥ لە رەواندوز لە لیوای هەولیر هاتۆتە جیهان. لە موسڵ خویندویەتی دوایی نیردراوەتە بەیروت بۆ تەواوکردنی خویندنی لە جامیعەی ئەمریکی (۱۹۲٦)، سالی ۱۹۳۰ لیی دەرچووە بروانامەی بەکەلۆریۆسی لە علومی سیاسی بەدەست هیناوە، بە مامۆستایەتی دادەمەزرێ، پاشان پشکنینەر لە وەزارەتی (مەعاریف)، کتیبی "میژووی شارستانیەتی ئەوروپا" (۱۹۲۳) و "میژووی ئەوروپای نوێ"ی داناوە (۱۹۳۷)، دەگوازریتەوە بە (ملاحظ) لە نوسینگەی تایبەتی وەزارەتی ناوخۆ (۱۹۳۳). دوایی یاریدەدەری بەریوەبەری گشتی ناوخۆ

(١٩٣٥)، پـاش ئـەوە كارمـەند دەبـێ لـە فـەرمانی دەرەوە، سـكرتيری سـێيەمی مفەوەزيەتی عيراق لە رۆما (١٩٣٧)، بۆ مفەوەزيەتی قاهيرە دەگوازرێتـەوە، پاشان لـە فەرمانی دەست بەردار دەكەن و دەگـيرێ (تشـرينی دووەم ١٩٤١)، كـە بـەری دەدەن دەكەويتە كاری سەربەخۆ، سالە ١٩٤٨ بە نوينەری رەواندوز هەلدەبژيردرێ، بەلام لە ئازاری ١٩٥٠ واز دەهينێ، دەيكەنە وەزيری كاروباری كۆمەلايەتی (١٩ ئاب ١٩٤٨) و بريكاری وەزيری ئابوری (يـەكی كانونی يەكـەم ١٩٤٨ – ٦ كانونی دووەمـی ١٩٤٩)، پاشـان بـە وەزيـری ئەشـغال و موسـەلات دامـەزراوە (١٠ كـانونی يەكـەم ١٩٤٩ – ٥ شوبات ١٩٥٠)، سەر لە نوێ بە نوينەری رەواندوز هەلدەبژيردريتـەوە (كانونی دووەم ١٩٥٣) و لـە (حوزەيرانـی ١٩٥٤) دەبيتـە وەزيـری ئـاوەدان كردنـەوە (اعمـار) (١٧ی ئەيلول ١٩٥٣)، دوايی وەزيری ئابوری (٨ ئازار ١٩٥٤) و جيكاری وەزارەتی ئاوەدان كردنەوەشـيان پـێ سـپاردووە (١٤ نيسـان ١٩٥٤ – ٢٩ نيسـان ١٩٥٤)، پاشـان دادەمـەزرێ بـە بـاليۆز لـە وەزارەتـی دەرەوە (تـەموز ١٩٥٦)، بـە سـەفيرايەتی عـيراق دەنيردريتە بۆن (تشرينی يەكەم ١٩٥٦)، لە هەمان كاتدا دەيكەنە وەزيـری مفەوەز لە هۆلنـدە (١٩٥٧)، ديسـان دەيكەنـە سـەفير لـە وەزارەتـی دەرەوە (تشـرينی دووەم ١٩٥٨)، بـە جيگـری وەزيـری دەرەوە دادەمـەزرێ (شـوبات ١٩٥٩)، پاشـان دەيكەنـە بـاليۆز لـە واشـنتۆن (ئـازار ١٩٥٩)، لـە تـەموزی ١٩٦٢ بـە سـەفيرايەتی لـە ديوانـی وەزارەت دەگەريتـەوە بەغدا، ديسان دەيكەنەوە سەفير لە واشنتۆن (ئەيلول ١٩٦٤)، ئينجا سەفير لە برن (تەموز ١٩٦٤) دوايی سەفير لە رۆما (تەموز ١٩٦٦)، لە ئازاری ١٩٦٨ خانەنشين دەكرێ[١٩].

محەمەد سديق تەها

محەمەد سديق كوری تەها كوری محەمەد كوری عەبدوللای كوری سەيد تەهای نەهری گەيلانيە، سەيد تەهای باپيرە گەورەی لە نەوەی عەبدولعەزيز كوری شيخ عەبدولقادری گەيلانيە و لە رابەرانی ريبازی قادريە. لە تشرينی يەكەمی ١٩٤٣ هەتا

تشرینی دووەمی ١٩٤٦ بە نوینەری هەولیر هەلبژیردراوە، نزیکەی سالی ١٩٧٠ کۆچی دوایی کردووە.

قاسم حەسەن

پاریزەرو نوسەری سیاسەتمەدار قاسم حەسەن بنەمالەکەی لە دایکیەوە کوردی کەرکوکە، باوکی ئەفسەریکی لەشکری تورکی بووە، سالی ١٩١٠ لە بەغدا هاتۆتە جیهان، لە کولیەی حقوق دەردەچیّ. لە کاتی خویندکاریدا بەشداری لە بزوتنەوەکانی خۆپیشاندان و مان گرتندا کردووە، لە شوباتی ١٩٣٤ دەگیریّ، بەکاری پاریزەری هەلساوە، لەسی‌یەکانا تیکەلّ بە دەستەی دەرچوینەری رۆژنامەی (الاهالی) دەبیّ. خەباتی لەگەلّ گەنج و لاوانی پیشکەوتنخواز و چاکسازانا کردووە، بەشداری لە بزوتنەوە نیشتیمانیەکەی ئایاری ١٩٤١ دا دەکات لەسەرئەنجاما بەرەو ئیران هەلدیّ. دەچیتە ناو (حیزبی دیموکرات) لە کاتی دامەزرانیدا (١٩٤٦)، لە ریزەکانی تیکۆشاوەو لە رۆژنامەکەیا دەینوسی، لە راپەرینی تشرینی دووەمی ١٩٥٢ بۆ ماوەیەکی کەم دەگیریّ، لە ئاکامی بەرپابوونی شۆرشی تەموزی ١٩٥٨ دەیکەنە بالیۆزی عیراق لە دەلهی (١٩٥٩)، بۆ براغ دەگوازریتەوە (١٩٦٠)، پاشان بۆ بۆدابست هەتا ١٩٦٣، بەشداری دەکا لە کۆنگرەی (یەکگرتوی ئاسیایی و ئەفریقی).. ئەندام دەبیّ لەوەفدی عیراقی لە کۆبوونەوەی دوو دەورەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا (١٩٦٠ و ١٩٦١)، دەگەریتەوە سەرکاری پاریزەرایەتی، لە ٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٠ لە بەغدا جیهان بەجی دیلی. قاسم حەسەن لە نووسەرە سیاسیە بەرزەکان بوو، کتیب و نامیلکەی زۆری داناوە لەوانە: جهاد العرب القومی في فلسطين (١٩٣٩)، (المبادیء السیاسیة الحدیثة في بلادنا) (١٩٣٩). (الثورة الصناعیة في انگلترا)، الحق بين الصهیونیة و الاستعمار (١٩٤٦)، العرب و المشکلة الیهودیة (١٩٤٦)، اسرائیل دولة فاشیة اعتدائیة (١٩٦٠)، بوابتا ثورات القرن العشرین (١٩٦٩)، لمحات من تأریخ التطورات الأجتماعیة في الغرب ١٩٥٨ ...هتد.

حەسەن فەهمی جاف

لەسەرۆکانی عەشیرەتی جاف حەسن فەهمی کوری عەلی کوری مەحمود پاشایە، لە ١٦ تشرینی دووەمی ١٩٠٥ لە هەلەبجە هاتۆتە دنیا، لەسەر دەستی مامۆستایانی تایبەتی خویندویەتی، خەریکی کشتوکاڵ و بەریوەبردنی کاروباری عەشیرەتەکانی بووە، ئارەزومەندی بەلای ئەدەبەوە چووە، وتارەکانی لە بارەی کاروباری ئابوری و ئاوەدانی ناوچەکەیدا لە گۆڤاری گەلاویژی ماناگنەیی کوردی بلاوکردۆتەوە کە سالی ١٩٣٩-١٩٤٩ دەرچووە، باس و تویژینەوەی لەسەر میژووی بنەمالەی زەندی کورد نوسیوە کەوا لە ناوەراستی سەدەی هەژدەهەمدا فەرمانرەوایی ئیرانی کردووە.

لەسەر گەشتی زەینەفون بۆ کوردستان، بە نوینەری هەلەبجەی سەر بە پاریزگای سلیمانی هەلدەبژیردریَ (حوزەیران ١٩٤٨)، سەر لە نویَ لە کانونی دووەمی ١٩٥٣ و ئەیلولی ١٩٥٤ و ئایاری ١٩٥٨ هەلدەبژیردریتەوە، لە ١٨ حوزەیرانی ١٩٧٣ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە. دانەرەکانی: بە زمانی کوردی: (پالەوانی زەند) سەربوردەی لوتفی عەلی خانی زەندە، لە فارسیەوە وەری گرتووە و لە ١٩٥٦ چاپکراوە، کوردستان گەرانەوەی دە هەزار یۆنانی سالی ٤٠١ پیش زاین دانەرەکەی (زەینەفۆن) هەروەها لە (١٩٥٦ چاپکراوە)، لە دەستخەتە بەجیماوەکانی: شیعرەکانی بە کوردی و فارسی و تورکی، و کتیبیَ لەسەر عەشیرەتی جاف.

هەروەها لە سەرۆکە ناسراوەکانی هۆزی جاف ئەحمەد محەمەد سالح: کوری محەمەد سالح بەگ کوری عەزیز بەگ کوری محەمەد بەگ کوری قادر بەگ (لە بەرەی بەهرام بەگ)ە سالی ١٩٠٣ لەدایک بووە، لە تەمموزی ١٩٥٤ بە نوینەری سلیمانی هەلبژیردراوە (قەزای هەلەبجە). لە ١٦ ئابی ١٩٧٣ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.

میرانی قادر بەگ

میرانی عەبدول قادر بەگ کوری مستەفا بەگ سەرۆکی هۆزی خۆشناو دەچیتەوە سەر بنەماڵەی میر محمەلی، بارەگاکەی لە ناحیەی شەقلاوەی سەربە هەولیرە، دوای مەرگی بایز بەگی برای سەرداریەتی هۆزەکەی گرتۆتە دەست، پیاویکی توند و بە توانا بوو، داواکاری یەکیتی و یەکبوون بوو، هەولی بلاوکردنەوەی خویندەواری لە هەموو ناوچەکانی هۆزەکەی داوە. لە شوباتی ١٩٣٣ بە نوینەری هەولیر هەلبژیردراوە، سەر لە نویَ لە دەورەکانی داهاتوودا هەتا سالی ١٩٣٧ هەلدەبژیردریتەوە، لە کۆتایی ئایاری ١٩٣٩ بەهۆی زام و برینیکی باسکی لە تەمەنی شەستەکاندا کۆچی دوایی دەکات.

سدیق میرانی کوری جیگای لە سەرۆکایەتیەکەدا دەگریتەوە، سالی ١٩٠٧ هاتۆتە دنیا، لە حوزەیرانی سالی ١٩٣٩ بە نوینەری هەولیر هەلبژیردرایەوە، بەنوینەریەتی لە هەموو دەورەکانی یەك لە دوای یەکدا دەمینیتەوە، هەتا شۆرشی تەموزی ١٩٥٨.

لە شوباتی ١٩٦١ لە نزیك شارۆچکەی شەقلاوە لە هاتوو هەرای عەشیرەت گەری نیوان بارزانیەکان و کوردەکانی شەقلاوە بەغەدر دەکوژریَ[٢٠].

بابا عەلی شیخ مەحمودی حەفید

بابا عەلی کوری شیخ مەحمود کوری شیخ سەعید کوری کاك ئەحمەد کوری شیخ مەعروفی نۆدییە. شیخ مەحمود باوکی (١٨٨١-١٩٥٦) سەرۆکی عەشیرەتەکانی بەرزنجە بووە لە سلیمانی، سەرکردایەتی چەندین شۆرشی لەسەر حکومەتەکانی تورکی و بەریتانی و عیراقی بەرپا کردووە.

باباعەلی لە بەهاری سالی ١٩١٢ لە سلیمانی هاتۆتە جیهان، قوتابخانەی سەرەتایی لە بەغدا تەواو دەکا، ناردویانە بۆ کولیەی ڤکتۆریا لە ئەسکەندەریە (١٩٢٨)، سالی ١٩٣٢ لیَ دەرچووە. پاشان چوەتە جامیعەی کۆلۆمبیا لە نیۆیۆرك (١٩٣٣)، بروانامەی (ئوستاذ علوم)ی لە بواری ئابوری سالی ١٩٣٨ بەدەست هیناوە. کە دەگەریتەوە بۆ ماوەیەکی کەم فەرمانبەری لە بەریوەبەرایەتی سکەی شەمەندەفەر

بینیوه (١٩٤٠)، پاشان دەکەویتە کاروباری کشتوکالی و ئابوریەوە. سالی ١٩٤٣ لە عەمارە و رومادی بە هۆی بەدگۆیی و بوختانیکی درۆوە دەگیرێ، دوای دوو مانگ بەردەدرێ. لە وەزارەتی ئەرشەد ئەل عومەری دەیکەنە وەزیری ئابوری (یەکی حوزەیران ١٩٤٦)، لە پایەکەی خۆی لە وەزارەتی نۆیەمینی نوری سەعید دەمینیتەوە (٢١ تشرینی دووەم ١٩٤٦ – ٢٩ ئازار ١٩٤٧). بە نوینەری سلیمانی هەلدەبژیردرێ (ئازار ١٩٤٧)، دەیکەنە وەزیری ئەشغال و مواسەلات (١٤ تەمموز ١٩٥٨)، لە ٧ی شوبات ١٩٥٩ واز دەهینێ، پاشان بە وەزیرایەتی کشتوکاڵ دادەمەزرێ (٨ شوبات ١٩٦٣ – ١٦ حوزەیران ١٩٦٣)، دوای ئەوە خۆی خەریکی کاروباری ئابوری کردووە. سالی ١٩٦٨ عیراق بەجێ دیلێ، دوو ساڵ لە تاهران و بەیروت نیشتەجێ دەبێ پاشان لە لەندەن دەگاتە دوا هەواری[٢١].

نازم زەهاوی

نازم کوری عەبدولجەلیل کوری محەمەد فەیزی موفتی بەغدای سەردەم، لە بەغدا سالی ١٩١٠ هاتۆتە دنیا، لە تشرینی یەکەمی ١٩٢٩ دەست بەکاردەبێ لە خزمەتگوزاریەتی حکومەت، لە کولیەی حقوق دەخوینێ، سالی ١٩٣٤ لیی دەرچووە. لە ئایاری ١٩٣٥ بەبەریوەبەری (ئەموالی قاسرین) دادەمەزرێ، هەتا لە کۆتایی سالی ١٩٤٥ واز دەهینی،لە گەنجە رۆشنبیرەکانی داواکار بۆ بیروبروای پیشکەوتن و چاکسازی بووە، وتارەکانی لە گۆڤارو رۆژنامەکاندا نووسیوە. کتیبی: "نقد المثالیة الحدیثة" دانەرەکەی جۆن لویس وەرگیراوە (١٩٤٥) "الاصول التاریخیة للامپریالزم الالمانی (١٩٤٦) دانەرەکەی ئوجین ڤارکا پسپۆری ئابوری مەجەری، "مقدمة فی الفلسفة المادیة" کاتی بەریوەبەری بەرپرسیاری رۆژنامەی (السیاسة) دەبێ لە ئابی ١٩٤٦ سەبارەت بە وتارە ئازاو چاو نەترسیەکانی رۆژنامەکەیابلاوی کردونەتەوە دەیگرن و مانگیک حوکمی دەدەن، پاشان بەری دەدەن، دەگەریتەوە خزمەتگوزاریەتی میری دەیکەنە بەریوەبەری گشتی ئەموالی موستوردە (١٩٤٨)، دوایی پشکینەری گشتی دارایی (١٩٥٢)، ئینجا بەریوەبەری گشتی لە وەزارەتی ئابوری (١٩٥٢)،

دەگوازریتەوە بە بەریوەبەری گشتی "مصرف صناعی" (١٩٥٣)، بە نوینەری عیراق دەبیتە بەریوەبەر لە کۆمپانیە نەوتەکان لە لەندەن (حوزەیران ١٩٥٥)، دوای شۆرشی ١٩٥٨ دەگەریتەوە بەغدا، دەبیتە بەریوەبەری گشتی شەریکەی "الزیوت النباتیة" دەیکەنە موحافیزی بەنقی مەرکەزی (نیسان ١٩٥٩)، دوایی وەزیری بازرگانی (١٥ تشرینی دووەم ١٩٦٠_ ٨ شوبات ١٩٦٣)، دوای ئەوە پەنا دەباتە بەر ولاتی عەرەبی سعودی لە ٢٤ تشرینی دووەمی ١٩٦٣لە (ریاز) کۆچی دوایی دەکا. مەحمود سوبحی دەفتەری بۆی باس کردم: ئەو سالی١٩٣٩ وەزیری داد دەبیّ، لیستەیەك بۆ لیکخستنی هەندێ لە فەرمانبەرانی گەورە خرایە بە دەستی ئەنجومەنی وەزیران، لەوانە نازم زەهاوی بەریوەبەری "ئەموالی قاسرین" بوو، دەفتەری دەلیّ: سەبارەت بەوەی من تواناو سەر راستی نازم زەهاویم دەزانی بەرهەلستیم لە لادانی کردوو لە فەرمانەکەی خۆیدا مایەوە، دوای چەند رۆژیك هات سوپاسی کردم پاشان پیی گوتم: پاش ماوەیەکی کەم شایستەی بەرزکردنەوەی موچەکەمم، گوتم: هەرچی لە توانامدا بیّ بۆتی دەکەم، بەلام مەزەندەی ئەوە ناکەم لەم تەرزە زروفەدا تەرفیعت ببیّ. هەفتەیەك یا دەرۆژی نەبرد جاریکیتر نازم هاتەوە لام، لەبارەی بەرزکردنەوەکەی پرسی چی لی هاتەوە، چونکە ماوەی پیویست بەگویرەی یاسا سیّ سالە، من لەو رۆژەوە هەقی خۆمە. بە پیکەنینەوە پیم گوت: چما ئەوە کۆمپیالەیە کەوتۆتە سەرم کە بیدەم تۆش هاتووی داوام لی دەکەی!!...

خالید نەقشبەندی

خالید عەبدول غەفار نەقشبەندی لە سالی ١٩١٥ لە گوندی بامەرنی سەر بە قەزای ئامیدی لە پاریزگای موسڵ هاتۆتە دنیا، خویندنی قوتابخانەی ناوەندی لە موسڵ دواناوەندی لە بەغدا تەواو کردووە، چۆتە کولیەی عەسکەری (١٩٣٦) لە تەموزی (١٩٣٧) بە ملازم لیی دەرچووە، دوای ئەوە لە کولیەی ئەرکان بە پایەی رەئیس روکن دەردەچیّ (١٩٤٥)، ئیواران لە حقوق دەخوینیّ، سالی ١٩٥٠ تەواوی

دەکا. لە سوپا دەمینیتەوە،بۆ پایەی موقەدەم بالا دەکرێ (١٩٥٠)، دەیکەنە ئامـیر فەوجی دووەم لە لیوای سییەمدا و ئامیری حامیەی رەواندوز.

سوپا بەجێ دیلێ، دەبێتە قایمقامی قەزای رانیە (١٩٥٢) و کۆیسنجاق ئینجا هەلەبجە، بۆ پاریزگاری لیـ ... ، کە شۆرشی ١٤ تەموزی ١٩٥٨ بەرپا دەبێ دەیکە ... ەی کۆماری عیراق، هەتا کۆچی دوایی لە بەغدا لە ...

عزالدینی م...

کـوری ئـەبی بـەکـ ...) لـە زانایـانی هـەولیر و ناودارەکانییەتی، دەچیتـ ... رکی دەرس وتنـەوەیان لـە مزگەوتی گەورەی قەلات ... اوکی و ئەبوبەکری باپیری کە نازناوی کوچك مەلا بووە، کوری مەلا عوسمان کوری ئەبوبەکری حوجرەوییە.

عـیزەدین سـالی ١٩١٦ لـە هـەولیر هاتۆتـە دنیـا[٢٢]، لە جامیعـەی ئـەمریکی لـە بەیروت خویندویـەتی، بە نوینـەری هـەولیر لـە ئەنجومـەنی نوینـەراندا هـەلبژیردراوە

(ئـازار ١٩٤٧)، سـەر لـەنوێ لـەدەورەكانی داهـاتووی یـەك لـە دوای یـەك دا هەلبژێردراوەتەوە، لە یەكی كانونی یەكەمی ١٩٤٧ بە جیگری دووەمی ئەنجومـەنی نوینـەران هـەلدەبژێردرێ، دیسان لـە ٢١ حوزەیـران ١٩٤٨ هەلدەبژێردریتـەوە، پاشـان هەلبژاردنەكەی نوێ دەكریتەوە هەتا ٢٧ تشرینی یەكەم ١٩٥٢. بە جیگری دووەمی سەرەك ئەنجومەنەكە هەلدەبژێردریتەوە (٢٤ كانونی دووەم ١٩٥٣)، پاشان بە جیگری یەكەمی سەرۆك (یەكی كانونی یەكەم ١٩٥٣)، دیسان هەلبژاردنەكەی نوێ دەكریتەوە هـەتا (١٥ كانونی یەكەم ١٩٥٧). دادەمـەزرێ بە وەزیـری بێ وەزارەت (١٥ی كـانونی یەكەم ١٩٥٧ تـا ٣ی ئـازار ١٩٥٨) دوایـی بـە جیگـری یەكـەمی سـەرەك ئەنجومـەنی نوینەران هەلدەبژێردرێ (١٠ ئایار ١٩٥٨ تا ١٤ تەموز ١٩٥٨). دوای ئەوە لە بەیروت نیشتەجێ دەبێ[٢٣].

مەحمود جەمیل

لە بنەمالەی ناسراوی بابانە، مەحمود كوری جەمیل كوری مەجید پاشای بابانە، بـاوكی نوینـەر بـووە لـە ئەنجومـەنی نوینـەراندا، لـە تـەموزی ١٩٤٦ كۆچـی دوایـی كردووە، مەحمود بابان سالی ١٩٢٠ لەدایك بووە، لە جامیعەی ئەمریكی لە بەیروت دەخوینێ، لـە كولیـەی حقوق لـە بـەغدا دەرچـووە (١٩٤٣) دەیكەنـە كـاتبی یەكـەم لـە دادگاكانی مـەدەنی (١٩٤٤) دوایی (محقق عـەدلی) ئینجا جیگـری حـاكمی ئەغرەمیـە (كـانونی دووەم ١٩٥٠) دەبیتـە حـاكمی جـەزای بـەغدا، سـالی ١٩٥١ بـە نوینـەری خانەقین هەلدەبژێردرێ، دوایی نوینەری قەزای كفری لەم دەورانـەدا ١٩٥٣ و ١٩٥٤ و ١٩٥٨، ئیمتیـازی دەرچواندنـی گۆڤـاریكی كـوردی بـە نـاوی (هیـوا)ی پـێ دراوە دەرچواندنەكەشی بە حافز مستەفا و هاشم دۆغرەمەچی سپاردووە، دادەمـەزرێ بە وەزیری تەندروستی (١٥ی كانونی یەكەم ١٩٥٧)، دوایی وەزیری دەولـەت (٣ی ئازار ١٩٥٨)، بەردەوام دەبێ لە پایەكەی لـە ١٩ ئایـاری ١٩٥٨ هـەتا ٤ تـەمموزی ١٩٥٨، ئامادەی كۆنگرەی پەرلەمانیەكانی دەولـەتان دەبێ كـەوا لـە برن (١٩٥٢) و (١٩٥٥) و لـەندەن (١٩٥٧) دەبەسترێ، دوای ئەوە بە راویژكار لە وەزارەتـی نـاوخۆی سـعودیە

کارمەند دەبێ، بۆ لەندەن دەگوازرێتەوە لیی نیشتەجێ دەبێ، دەکەوێتە کاروباری بازرگانییەوە.

پەراویز:

(١)بە پێی ئەو بەڵگەنامە نهێنیانەی کە لە کاتی خۆیدا بڵاوکراونەتەوە. مەلای گەورە و جەمیل ئاغای حەویزی یاداشتێکیان لە سالی ١٩٢٠ دایتە کەپتان های ئەفسەری سیاسی بەریتانی لە کۆیە تێیدا هاتووە دەڵێ: حەمدی بەگ بابان پیاوێکی لێوەشاوەیە شایستەی ئەوەیە بکرێ بە فەرمانرەوای گشتی دامودەزگای حکومەتێکی سەربەخۆی کورد، لە باریکا ئەگەر بەریتانیا نارەزایی و دڵنیگەرانیان لە شێخ مەحمود هەیە، چونکە لە بنەماڵەیەکی خانە وادەیە رۆشنبیر و دەوڵەمەند و لێهاتووە لەوانەیە بەبێ موچەش فەرمان بەجێ بێنێ. دەقی ئەم بەڵگەنامانەش لە کتێبی (مەلای گەورە و زانا و ئەدیب و شاعیر)دا هەیە "وەرگێر".

(٢)گوندی (ماوەران) نیشتەجێ بووی بنەماڵەی حەیدەرییە نەك گوندی حەریر.

(٣)نظارة الدفتر الخاقاني : واتای بەڕێوەبەری تەشریفاتی خەلافەت دەگەیەنێ.

(٤)زەید ئەحمەد عوسمان: سالی ١٩٢٤ لە هەولێر هاتۆتە جیهان، کولیەی حقوق لە بەغدا تەواو دەکات، ماوەیەك بە کاری پارێزەری هەڵدەستێ، یەکێك بوو لە زمان زان و رۆشنبیرانی کورد جگە لە زمانی کوردی عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی و فەرەنسی زانیوە. هەستی نەتەوایەتی و هەڵویستی جۆراو جۆری سیاسی کوردانەی هەبوو، تا ئەوەی سەردەمێك روو دەکاتە کەژ و کێو تێکەڵ بە

بزوتنـەوەی ئـازادیخوازی کـورد دەبێ، پاشـان بـە دڵ نیگەرانیـەوە دەچیتـە فەرەنسـا هـەر لـەویش لـە ١٩٧٨ بە نائومیدی سەردەنیتەوە تەرمەکەیان هینایەوە لە هەولیر بە خاك سپیردرا. "وەرگیر"

(٥)بنەماڵەی دزەیی یان لە بنچینەدا لە دیی (دزدێ) گوندی سەید تەهای نەهری لە کوردستانی بەشـی ئیرانـەوە لەبـەر هـەر هۆیـەك بوبـێ هاتینـە ناوچـەی قوشـتەپە نزیـك شـاری هـەولیر وە ئـەم خانەوادەیەش لە چوار بـەرەباب پیك هـاتین وە هـەر یـەکیك لـەو بەرەبابانـەش سـەردار و بـرا گـەورەی تایبەتی خۆیان هەیە .

١ .بەرەبابی مالی پاشا کە خدر بەگ دوای مەرگی باوکی دەبیتە سەردارو سەرۆکیان.

٢ .بەرەی مالی فارس: برا گەورەو سەرداریان مەعروف پیرداود ئاغا بووە.

٣ .بەرەی مالی بایز: گەورە پیاو و سەرۆکیان برایم ئاغا بـوو کـە لـە مـەخمور دادەنیشـت دوای ئەو ئەحمەد حەمەد ئەمین لە دوو گردکان بوو.

٤ .بەرەی مالی کاکە خان : عەلی مەحمود سەرداریان بووە، هەواری گوندی مورتکە دەبێ. بەشیك لە بنەماڵەی کاکە خان بـە مـام خولـەیی ناسـراون، بـرا گـەورەیان سـلیمان ئاغـا لـە دیبەگـە نیشـتەجێ بووە. "وەرگیر"

(٦)سالی ١٩٥٣سالی تازە دەرچونی خوینـدنم بـوو بەریوەبـەری قوتابخانـەی قورشـاغلو بـووم، خـدر بـەگ زوو زوو سـەردانی ئـەو گوندەی دەکرد کـە هـی ئاغـای بـرای بـوو (بـاوکی حـاکم رەحمـان ئەندامی مەحکەمەی تەمیز) دۆسـتایەتی و ئاشـنایەتیمان لەگـەڵ خـدر بـەگ خـۆش بـوو، ئـەو شـەوەم هـەرگیز لـەبیر ناچیتـەوە لـە دیوەخـانی ئاغـا دانیشـتبووین زۆری خـەلکی گوندەکـەش لـەوێ بـوون لـە ناکاو خدر بەگ بە ژورکەوت تیکرا سەرپێ هەموو راست بوینەوە، دوای سلاوکردن بـەلای سـەرەوەدا هات رووبەرووی حاجی رەسول وەستا کە لە تەنشت منەوە وەستا بوو وەلای دەستی راستم ئاغا بوو بیدەنگ تـاوێ لـە حاجی‌راما پاشان کوتوپـر هـەلی کیشـا دەمانچەکـەی کەوتـە گوللـە بـاران کردنـی حاجی، پەیتا پەیتا چواردە گوللەی یەك لە دوای یەك بە پشتی سەری و تەنیشتی چەپ و راستیەوە نـا هەمووشـیان لـە پەنجـەی دەسـت زیـاتر لـە نیوان گوللـەکان و لەشـی حـاجی تیپـەر نـەبوو! تەقـەو تەوژمی دەمانچەی چواردە خـۆر ژورەکـەی دەهـەژاند حـاجیش وەك تـاویرە بـەرد چـەق و رەق وەسـتا بوو هەستی لە خۆی بریبـوو دەسـتەکانی بـە خۆیـدا شـۆرکردبۆوە پاشـان خـدر بـەگ دەسـتی کـرد بـە پیکـەنین و هـەندێ جوینـی بـە حـاجیدا، بەراسـتی مـن حەپەسـام و سـەرم لـەوە سـورما هـەندێ لـە گوللەکانیش نیوان من و حاجی گرتـەوە! گـوتم: حـاجی دەك مـالت بـە قـور گـیرێ ئـەوە چـۆن ئۆقـرەت گرت نەجولای و نەشیوای؟ گوتی مامۆستا شارەزای دەست وقامی نیشان شکینی ئەوم هەر بجولابام میشکی دەهاریم! تا بلیی مەشرەب خۆش و خیرخواز و بێ فیز بوو.

(٧)سالح زەکی بەگ ئەم کورانەی لە پاش بەجیماون: یوسف و شامل لە هەولیر دادەنیشن ئەمیر و تەیموور لە بەغدا نیشتەجێ بوون، ئیستا لە ئەلمانیان، هەروەها (عماد) کە لە ئمارات کار دەکات.

(٨)لەبارەی شاعیریەتی سالح زەکی بەگ و بەرهەمەکانی شتیکی وام دەست نەکەوت تەنیا ئەم دوو دیر شیعرەم بەرچاو کەوت کە لە پشتی ئەو وینە یادگاریەی کە لەگەڵ مەلای گەورە لە کۆیە گیراوە.

هات و چوونە حالی عالەم حالی نابێ پایەدار   حالی رابردوو بە حەسرەت بابمینێ یادگار

(٩)لە زۆر سەرچاوەی باوەرپیکراودا بە تایبەتی ئەفسەرانی کوردی هاوسەردەم و شارەزا بە هەلویست و ژیانی بەکر سدقی ئەوە دەگەیەنن کەوا نەتەوایەتی کوردایەتی و هەلویستی دلیرانەی هەبووە. تا ئەوەی دەلین: لە کاتی فەرمان رەوایی ئەودا زۆربەی خویندکاری کورد لە کولیەی سوپایی وەردەگیران، کە گەلێ ئەفسەرو سەرکردەی سوپایی لیهاتووی کورد پیگەیشتن لە ناو سوپای عیراقدا. بەکر سدقی نیاز و ئارەزویەکی دورو بەرفراوانی بۆ چارەنووسی کورد هەبووە. "وەرگیر"

(١٠)وەسیەتەکەی تۆفیق وەهبی بەگ بە ئەنجام گەیەندرا، بەریو رەسمیکی شکۆدارەوە بە ئامادەبوونی خەلکیکی زۆر لەسەرکردەی سیاسیی و ئەدیب و خویندکارانی کورد تەرمەکەیان لە قەد چیای پیرەمەگرون بەخاك سپیردرا.

(١١)لە ئیوارەی ١٦/٣/١٩٩٩ پەردە لەسەر پەیکەری ئەو زانا مەزنە کوردە لە سلیمانی لادرا، کە لە دەستکردی هونەرمەندی لیهاتوو "زاهیر سدیق"ە.

(١٢)دارا بەگ لەو سەرداره ناودارانە بووە کە شایستەی زیاتر نووسینە لەسەری، پیاویکی بەخشندە و دڵ فراوان و میهرەبان بووە، جوامیرانە بەها نای هەژارو لیقەوماوان هاتووە، گەلێ کەسی لە مەینەتی و بەندی و ئەشکەنجەیی رزگارکردوە، بەدل وبەگیان خەلك و عەشیرەتەکەی خۆشیان دەویست و ریزو شوینی تایبەتی لای کاربە دەستانی حکومەتی ئەوسا هەبووە. خەتی تایبەتی تەلەفونی بۆ راکیشراوەتە گوندەکەی کە بەناوی ئاوایی دارابەگ ناوبراوە ، سکەی شەمەندەفەریان بەناودا بردووە هەرکاتی سەفەری بکردبا فارگونی تایبەتی بۆ دەبەسترا ، ژمارە (یەك ١) دراوە بە ئۆتۆمبیلەکەی . . وەجاغ کویربوو، نەوەی لەدوا بەجی نەماوە . لەسەر وەسیەتی خۆی هەر لە مالە کەی خۆشی نیژراوە (وەرگیر).

(١٣)شیخ قادر لە حکومەتی شیخ محمموددا پایەی سوپاسالاری بووە، هەروەها سەرەك وەزیرانی حکومەتەکەی مەلیك مەحمود بوو.

(١٤)كارو رەفتاری خێرخوازی و جوامیرانـەی حـازم بـەگ تـاکو ئـەمرۆش لەسـەر زارو یـادی خەلکی ناوچەی زاخۆ و دەوروبەریەتی. بەش بەحالی خۆم یەك دوو جار چوومەتە زاخۆ بۆ ئەوەی بتوانم وینەو هەندێ زانیاری و بەسەرهاتوو هەلویستی تایبەتی ئەو پیاوە دلیرە بەدەست بینم، بەلام وەك پییان راگەیاندم هـەموو کورو نـەوەکانی لـەدەرەوەی وولاتـدا دەژین، زۆربەیان پیاوی کارامـەو لیهاتون. خویندەوار و خاوەن بروانامەی بەرزن. بەر یککەوت توشی مامۆستایەکی بەتەمەن بووم بۆی باس کردم گوتی: بەراستی حازم بەگ باوکی هـەژارو کەساس و لی قەوماوی میللەتەکەی بوو، بۆ نمونە: لە سالی ١٩٤٢ وە یا ١٩٤٣ خەلکیکی زۆری کوردی تورکیا بە مالّ وخیزانەوە روو لە زاخۆ دەکەن لە خانی حاجی ئیبراهیم کە ئیستا مزگەوتە دادەبەزن، قایمقامی ئەوسا شاکر هورمزی کە پیاویکی تورکمان بوو فەرمان دەدا کە ئەو کو ردانە هەموویان دەربکرین، کە حازم بەگ بەوە دەزانیٚ زۆر دل نیگەران دەبیٚ، بە عادەتی خۆی هـەموو رۆژیٚ لـە دیوەخانەکەیدا پیشوازی لە میوانـەکانی دەکات، قایمقامیش یەك لەوان دەبیٚ، حازم بەگ بە توورەییەوە پیٚی دەلیٚ: چۆن ئەم کوردانە بەم زستانە ساردو پر بەفرە کە لەوانەیە هەموویان بمرن و لەناوبچن دەریان دەکەی، قایمقام دەلیٚ: چیان بەسەر دیٚ با بەسەریان بیٚ، من بە گویرەی یاسا کە بەبیٚ شەرعی هاتوون دەریان دەکەم. دوای ئەوە حازم بەگ تەلەفون بۆ موتەسەریف دەکات مەسەلەکەی تیدەگەینیٚ، لەسەر داواکاری ئەو قایمقام لەویٚ لا دەچیٚ، کوردەکانیش لە جیگای خۆیان دەمیننەوە. لەلایەکی تریشەوە هەمزە عەبدوللا کە ئەمرۆ لە کوردەسیاسیە ناسراوەکانە لە بنچینەدا کوردی تورکیایە، لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانی دا لە هە ردوو حکومەت تورکیا و عیراق تاوانبار کرابوو، حازم بەگ لە مالی خۆی دالدەی دەداو ریزی لی دەنیٚ و بەنازو نیعمەت پاریزگاری دەکا هەرچەندە پۆلیس و کاربەدەستیش بەوە دەزانن بـەلام لەبەر حازم بەگ ناتوانن هیچ بکەن، مامۆستا کەلەسەر باسەکەی رۆیشتو گوتی: ئەوەندە پیاویکی بەخشندەو لیبوردە بوو ئەگەر یەکیك پاش ملە باسی بەچاکە نەکردبایە و شالاوی هینابایە سەری ئـەو دەچوو گـەنم و برنـج و دیـاری تـری دەدایـیٚ!! رۆژیٚ لـە رۆژان هــەندیٚ ئیـش و کـاری لـەناو زەویەکاندا دەبیٚ سەرکارەکەی حازم بەگ چەند کریکاریك دەردەکا، کە حازم بەگ لیی دەپرسی لە هۆی دەرکردنیان دەلیٚ چونکە ئیشمان پییان نـەماوە، حـازم بـەگ دەلـیٚ: با ئـەو بەردانـەی کـە گواستیتیانەوە بابیبەنەوە جیگاکەی خۆی سەرکارەکە سەری سور دەمینیٚ حازم بەگ دەلیٚ: ئەوانە هەژارن دەمەویٚ بیٚ کار نەبن گوزەران بکەن "وەرگیر".

(١٥)من ئەو کاتە لە لەندەن بووم کە عەلی کەمال لە یەکی ئابی ١٩٩٨ لە لەندەن کۆچی دوایی کرد، تەرمەکەیان بردەوە کوردستان لە سلیمانی بە خاك سپیردرا، حکومەتی هەریمی کوردستان لە سلیمانی زۆر بە شکۆمەندییەوە لەچلەیدا کۆری ماتەمینییان بۆ گرت. "وەرگیر".

(١٦)محەمەد سەعید کوری میرزا مـەجید کـوری حـاجی ئەحمـەدی قـەزازە، سـالی ١٩٠٣ لـە گـەرەکی گۆیـژە لـە سـلیمانی هاتۆتـە دنیا، کـە بـاوکی کۆچی دوایـی دەکـات لـە ژیـر سـایەی حـاجی

ئەحمەدی باپیری و دوای ئەو لەلای مامی پیدەگات. هاوسەرکەی سەعید قەزاز "زەکیە خان" کچی توفیق قەزازی مامی بوو، سالی ١٩٨٣ کۆچی دوایی کردووە. تاقە کچیکی بە ناو "پەری" لە دوا بەجێ ماوە. چەندین جار لە لەندەن دیداریم لەگەلدا کردووە، ئافرەتیکی خاتوون و هۆشمەند و لیوەشاوەیە، هاوسەرەکەی دوکتۆر کەمال عەبدوللا ناجیە، کچیك و دوو کوری بروانامەیان هەیە. "وەرگیر".

(١٧)جەمیل غەریس بەریوەبەرو خاوەنی (گۆڤاری ئەلتەحریر) لە بەیروت پارچە شیعریکی ناسکی پر ستایشی لەسەر سەعید قەزاز بلاو کردۆتەوە کە بەم شیوەیە دەست پێ دەکات:

لك اسم مثل السيف نافذ يا وزير

و الوفاء و الجود حافضلك عهود

(١٨)ئەگەر چی سەعید قەزاز بە برواو لە خۆبردوییەوە خۆی دابەستەوە، عەبدول کەریم قاسم سەرکردەی شۆرشی ١٩٥٨ و سەرەك وەزیران بەلینی بە هەندی کەسایەتی کوردیش دا کەوا حوکمە بەسەردا دراوەکەی سەعید قەزاز بەجێ نەینێ، کەچی لە ٢٠ ئەیلول ١٩٥٩ لە سیدارە درا، دلیرانە خۆی لەبەر سام و ترس و ویشومەی مەرگ راگرت.

ئەحمەد جەمال جیاووك لە رۆژنامەی خەبات بە عەرەبی لە بارەی دوا ساتی ژیانی سەعید قەزاز لە بەندیخانەدا نوسیویەتی کە ئەویش لە کابرایەکی عەرەبی گوی لێ بووە کە لەو کاتەدا لە بەندیخانەکە دەبێ دەڵێ: پیاوی وا قارەمان وەك سەعید قەزاز کەم هەڵ دەکەوێ، بەهجەت عەتیە بەرێوەبەری ئاسایشی ئەوساکە لەبەر جەلادەکەی دەپارێتەوە کەوا هەندی دوای بخاو بیکاتە دووا لیستەی لە سێدارە دراوەکان، سەعید قەزاز کە لەتەنیشتی دەبی خۆی لێ تورە دەکا پێی دەڵێ: حەفتا سالی تەمەنت بەرێ کرد بێزار نەبووی، چەند ساتێك لە دواخستنی بەجێ هێنانەکە چ سودێك دەگەیەنێ کە تۆ لەو بارو هەلویستەدای، پاشان سەعید قەزاز لە جەلادەکەی دەخورێ دەڵێ: وەرە من ئامادەم حوکمەکە بەجێ بێنە، نامەوێ لەم مەینەتەدا بمێنمەوە پێم باشترە بەپەتی سێدارەوە هەلواسرێم و ئەوانیش لەژێر پێمەوە بن کەشایستەی ژیان نین.

عیدۆ باب شێخ – ووتارێکی بە عەرەبی لە رۆژنامەی ئیتحاد ژمارە ١٥٥ شەممە ٢٨ تشرینی یەکەم سالی ١٩٩٥ بلاوکردۆتەوە. ئێمەش تەنیا بەشێکمان لێ وەرگێرایە سەر زمانی کوردی دەڵێ: لە مێژووی تازە دامەزراوی حکومەتی عێراقی گەلێ کەسایەتی کورد پەیدا بوون کەوا بەوپەری دلسۆزی و خۆبەختیەوە لە بواری خۆیاندا خزمەتیان کردووە، لەوانەی کەلە بەرێوەبەرایەتی دا ناودار بوون. ئوستاذ سەعید قەزاز بوو، کەوا پێ بە پێ لە پلەو پایەکانی تێ هەلچووە تا ئەوەی بە هۆی زیرەکی و دەست پاکی و لێهاتووی خۆی گەیشتە پایەی وەزیری ناوخۆ بەراستی نمونەیەك بوو لە بەرێوەبەرێکی سەرکەوتو، بەش بەحال گەلێ چیرۆك و بەسەرهاتم لەوانەی کە لەژێر دەستیا

کارمەند بوون گوی لێ بووە، سەراپا هەموش ئازایەتی و دلسۆزی لە کارو رەفتاردا دەگەیەنن. پێکەوتن و ئاگاداربوونی لە کاروباری بەڕێوەبەرایەتی و فەرمانبەرو پێداویستی خەڵك و شێوەی بەڕێوەچوون لەو پەڕی وولاتدا.

سەرەرای دلسۆزی بۆ پایەو پیشەو فرمانەکەی خۆی گەلێ هەلویستی نەتەوەیی و نیشتمانی پەروەری نواندووە، چەندین کەسایەتی و سیاسەتمەداری کوردی لەتەنگ و چەلەمەی ترسناك رزگار کردووە، ئەگەرچی دەشیزانی بەکاری سیاسی ئەوتۆ هەلساون کەوا بەپێی یاسا و بریاری دەولەت قەدەغە و تاوانە لە کاتێکا خۆشی وەزیرەو بەرپرسیارە، هەولێکی زۆری داوە کە مودیر ناحیەو قایمقام و ئەفسەری کورد دابمەزرێنی و هانی دەدان کەوا بۆ گەل و نیشتمانەکەیان دلسۆزبن، وادیارە ئەو هەموو هەلویستە نەتەوەیی و نیشتمان پەروەرییەی جگە لەسەر راستی و جگەر سۆزی بۆ کارو فرمانەکەیا هیچیان لە کاتی بەرپابوونی شۆرشی "١٤ تەمموزی ١٩٥٨" دادی نەدا، تەنانەت حوکمەکەشی سووك نەکراو لە کاتێکا زۆربەی پیاوانی کاربەدەستانی سەردەمی پاشایەتی بەرامبەر مەحکەمەی شەعب وەستان، کەچی بەشی خوالێخۆش بوو سەعید قەزاز لەسێدارەدان بوو، هیچ حیزبێکی ئەوسا تەنانەت هیچ کەسێك نەهات بەرگری لێ بکات. هەندێ راستی و حەقیقەتی شەرەف مەندی دەربخەن، بەلکو هەموو بێ دەنگ بوون، ئەوەش لە ترسی ئەوەی نەبادا لە لایەن جەماوەرەوە تاوانبار بکرێن کە گۆیا بەرگری کردنە لە ئیمپریالیزم و کلکەکانی بەپێی باوبونی زاراوەی ئەوسا، ئیتر سەعید قەزاز بە مەردی و دلێری رووبەرووی مردن بۆوە و لەکاتی بەسەرکەوتنی سێدارەدا، گوتیەتی "خەلکانی ئەوتۆ لە ژێر پێمەوە دەبینم کە شایستەی ژیان نین"، من مەبەستم لە نووسینی ئەم پێشەکییە بەرگری کردن نیە لە شکۆداری کەسایەتی سەعید قەزاز بەلکو مێژوو کەفیلی ئەوەیە، بەلام دەمەوێ بلێم کە چەندین پالەوان بەسەرگەرمی بەشداری لەناوبردنی کوردو هەلمەتی ئەنفال و ویران کردنی گوندەکان و ئەشکەنجەدانی تێکۆشەران و دابەزاندنی نەفسیەتیان کردووەو هەرگیز رۆژی لە رۆژان بەقەد تۆزقالێك بیریان لە خزمەتی کورد نەکردۆتەوە، هەروەك خوالێخۆش بوو سەعید قەزاز کردوویەتی. کەچی لەگەڵ ئەوەشا سەرکردەکانی شۆرشی کورد بەهۆی بیرجۆشی سۆزیانەوە تا ئەوەی چاولێگەری شۆرشی تەموزیشیان نەکرد بەلکو لێبووردنی گشتیان بۆ ئەو قارەمانانە دەرکرد، بەوەش نەوەستان بەلکو خەلات و بەراتیشیان پێ بەخشین و دەست پێشکەریان لە بەخۆوە گرتنیان دەکرد.

بەش بە حالی خۆم لە مەحکەمەی سەعید قەزاز ئامادەبووم (١٩٥٩) بۆ یەکەم جار بوو ئەو پیاوە کوردە ناودارەم دیت. پیاوێکی سەر سپی بالا بەرزی سەرو سیما کۆك و لێوەشاوەم هاتە بەرچاو کە هێ نایان بە هێمنی لەناو قەفەسی ئاسنینی مەحکەمەکە راوەستا، بە چ بارێك پەشۆکاوی و ترسی لێ بەدی نەدەکرا.. ئینجا داواکاری گشتی عەقید روکن ماجید محمد ئەمین لائیحەی تۆمەت و برگە و بەندەکانی تاوانبـاربوونی دەست پێکرد، ئەوەی جێگای سەرنج راکێشەر بوو کە نەیتوانی چ

تـاوانيكى ئـەوتۆ بخاتـە پـالى جگـە لـەوەى كـە وەزيـر بـووەو دژ بـە چـەپرەوى كۆميۆنسـت بـووە. جەلسـەى دووەم سـەر لـە بـەيانى پاريزەرەكـەى كـە مەحكەمەكـە بـۆى ديـارى كردبـوو هەلسـاكەوتە بەرگرى ليكردنى، (من له پشتيەوە دانيشتبووم) تەنيا ئەوەم لە يادماوە كە سەرەتاكەى بەم رستەيە دەستى پيكرد (لندع التاريخ يتكلم قليلا) لە كۆتاييشدا گوتى " هذا هو المتهم واقفا امام ارادة الشعب خاضعا خاشعا ينتظر عطفكم و عفوكم عما جناه ".. سەعيد قەزاز تيوەى رامابوو وەك زوبـانى حـالى بەم ووتانەى قايل نەبووبێ. يەك لەو شاهيدانەى هينايان فەرمانبەريكى پيشـوو بـوو، هـەندێ لايـەنى دەسـتپاكى و رەفتـارى چاكى سـەعيد قـەزازى باس كـرد كـە ئـەوەش پيچەوانـەى مەبەسـتيان بـوو، شاهيديكى تر "ديـوالى ئاغا" بـوو كـە بەهـۆى دەسـت دريـژى بـە تـالان كردنـى هـەندێ گونـدى هـۆزى ركابەرى هەلسابوو، لە كاتيكا سەعيد قـەزاز "متصـرف"ى موسـڵ بـوو (ئيمـەش خويندكـارى خانـەى مامۆستايان بووين)، سەعيد قەزاز خـۆى هاتـە دهـۆك لەسـەرا بـەدواى ديـوالى ئاغـاى دا نـارد يەكسـەر فەرمانى گرتنى داو بەحەپسى ناردية موسڵ.

(١٩)عەلى حەيدەر سليمان لە تشرينى دووەم ١٩٩١ لە بەغدا كۆچى دوايى دەكات. "وەرگير".

(٢٠)ئەوەى راستى بى وەك كاك فازل كاوانى لە لەندەن پێى راگـەياندم گوتـى: هـۆى كوشـتنى سـديق بـەگ لەبـەر ناكۆكى و كيشـەى مولـك و زەوى يـان لەبـەر ناحـەزى و دوژمنيـەتى نـەبوو، بـەلكو فەرمانيكى سەركردايەتى شۆرشى ئەيلولى ١٩٦١ بەخالم مەحمود كاوانيان سپارد كە يـەكيك بـوو لـە هەرە نزيكەكانى سەرەك بارزانى و سەركردەيەكى شۆرشەكەش بوو، رووداوەكەش بەم جۆرە بوو: لە كاتيكا سديق بەگ لەگەڵ چەندين چەكدارى دەست و پيوەندى خۆيەوە لەسەر تازيەى حوسينى مەلا كـە ئاغايـەكى دزەيـى و ئـەندام پەرلـەمان بـوو بـەرەو شـەقلاوە ديتـەوە لـە نزيـك گونـدى حوجـران مەفرەزەيەكى پيشمەرگە بەسـەركردايەتى مـەحمود كـاوانى خـالم بۆسـەى لى دادەنيـنەوەو دەسـتريژى ليدەكەن. دەبيتە شەرو تەقە لە نيوا نياندا و سديق بەگ تييدا دەكوژرێ، دەتوانم بليم كوشتنى سديق مـيران سـەرەتاى داگيرسـانى شـۆرش و خويـن رژان و كوشـت و كوشـتار بـوو لـە كوردسـتان داو نەپسايەوە تا ئەمرۆشـى لەگـەڵ دابـێ. دواى ئـەم رووداوەش بەساليك مـەحمود كـاوانيش لـە ئاكـامى بۆردومان كردنى فرۆكەكانى عير اق لە گوندى عاقوبان نيوان ناحيەى هيران و شەقلاوە بريندار دەبێ، دو اى دوو هەفتە گيانى لەدەست داوە (١٩٦٢/٨/٢١).

(٢١)بابـا عـەلى لـە ١٩٩٨ لـە لـەندەن كۆچـى دوايـى كـرد، تەرمەكـەيان بـردەوە كوردسـتان لـە سليمانى دەنيژرێ. "وەرگير"

(٢٢)راستى ميژووى هاتنە دنيـاى عيـزەدين ئەفـەندى وەك خـۆى دەلـێ ١٩١٧ بـووە، لـە مـانگى ئازارى ١٩٩٧ لەگەڵ كاك نهاد نورەدين ئاغا ئەندامى پەرلەمان چوينە سەردانى، ئەگەرچى لە تەمەنى هەشتا سالى دا بـوو بـەلام هـۆش و هەسـت و جولـەى ئاسـايى و پـر چـالاكى بـوو، هـەرچوار دەورى ژوورەكەى كتيبى هەمە جۆرەى بەهادار بوو، زۆرترين كاتى خۆى وەك پێى راگەياندم بۆ خويندنەوە

تەرخان کردووە، زمانی ئینگلیزی، فەرەنسی، عەرەبی و تورکی جگە لە زمانی کوردی زکماکی خۆی و فارسی شی زانیوە. لە کتیب خویندنەوەی فەرەنسی و ئینگلیزی هەر بەردەوامە، یادوەری و سەربوردەی ژیانی خۆی پێ بە پێ نووسیوەتەوە، بەلام نیازی بلاوکردنەوەی نیشان نەدا."وەرگیر"

(٢٣) دوایی شۆرشی تەمموزی ١٩٥٨ نزیکەی دوو مانگ دەگیرێ، دووبارە هەر لە سەردەمی عەبدول کەریم قاسم دا لە ١٩٦٢ بەند دەکریتەوە. دوای بەردانی دیسان لە ١٩٦٣ بەعسیەکان دەیخەنە بەندیخانەوە، دوای بەربونی دەچیتە پاریس لە ویشەوە روو دەکاتە بەیروت پاشان دیتەوە کوردستان هەوارگەی باب و باپیران. لە حوزەیرانی سالی ١٩٩٩ لە هەولیر جیهان بەجێ دیلێ. "وەرگیر".

گەریدە و میژوو نوسان

زۆر لـه گـەریدەو میـژوو نووسـانی بیـانی یاداشـتی خۆیـان دەربـارەی کـورد و کوردستان نووسیوە زۆربەشیان بە چاپیان گەیاندووە بۆیە بە پیویستمان نـەزانی لـیرەدا دوبارەیـان بکەینـەوە، ئەوانـەی لـەم کتیببـەدا ناویـان هـاتووە لەسـەردەمی جیاجیادا سەردانی کوردستانیان کردووە ئەمانە بوون: "وەرگیر"

لیکلاما ئینهۆلت

گەریدەیەکی هۆلەندی نەژادە، لە ١٨٣٧ لە بستروا‌غ هاتۆتە جیهان، گەشتەکەی لە سالی ١٨٦٥ تا ١٨٦٨ دەخایەنی، لـەو ماوەیـەدا زۆرتریـن ولاتـانی رۆژهـەلاتی ناوەراست و کوردستان دیدار دەکات. لە سالی ١٩٠٠ کۆچی دوایی کردووە.

کرترود مارغریت لۆپیان بیل

رۆژهـەلات ناسی گەریدە کرترود مارغریت لۆثیان بیـل لـە ١٤ تـەموز ١٨٦٨ لە ناوچەی درهام لە بەریتانیا هاتۆتە دنیا. لە تەمەنی سێ سالیدا دەبێ کـە دایکی

کۆچی دوایی دەکا، هیو بیلی باوکی بە ئەرکی پەروەردەو رۆشنبیر بوونی هەلدەستێ، خویندنی لە کولیەی مەلەکی لە لەندەن جامیعەی ئۆکسفۆرد تەواو دەکات، لە میژوو تایبەتمەند دەبێ، هەر لە هەرەتی نەوجەوانیدا هەواداری گەشت و سەفەر دەبێ، کەم ولات هەیە لە ئەوروپا، ئاسیا و باکوری ئەفریقا ئەم ئافرەتە سەردانی نەکردبێ، تا ئەوەی کەنەداو و ئەمریکاشی بەسەرکردۆتەوە. بەهۆی ئەوەوە زانیاری و شارەزاییەکی زۆری دەربارەی ئەو ولاتانە پەیدا کردووە، چەندین کتیب و نامیلکەی بەچاپ گەیاندووە، بە فارسی و عەرەبی بە باشی فیر بووە. لەهەواداری شاعیری ناوداری ئیرانی (حافز شیرازی) بووە. لەمیانەی گەشتەکانیدا سەردانی ناوچەی یەزیدییەکان دەکا، عەلی بەگ (کە ئەوسا سەردارو میری یەزیدییەکان بووە) پیشوازی میوان داری دەکات (۱۹۰۹)، ئەم دیدار و چاوپیکەوتنەشی لە کتیبەکەیدا (من مراد الی مراد) بلاوکردۆتەوە (۱۹۱۱)، ئەم خاتونە بەهرەوەرو هۆشمەندە رۆڵ و دەوری کاریگەری لەسەر دامەزراندنی حکومەتی نیشتیمانی عیراقی بەسەرۆکایەتی عەبدورەحمان نەقیب و دانانی مەلیك فەیسەڵ لەسەر عەرشی عیراقدا هەبووە. بەپێی ئەوەی سکرتیری برسی کۆکس حاکمی سیاسی ئینگلیز لە بەغدا دەبێ.

لە ۱۱ تەموز ۱۹۲٦ لە بەغدا جیهان بەجێ دیلێ.

ئیلی بانیستر سۆن

میجەر "رائید" ئیلی بانیستر سۆن خاوەنی گەشتی خۆگۆرین بۆ کوردستان لە ۱٦ ئاب ۱۸۸۱ هاتۆتە دنیا دەچیتەوە سەر خیزانیکی دیرینی ئینگلیزی کە زۆربەی رۆلەکانی بە کشتوکالەوە خەریك بوون، کاتێ باوکی دەمرێ تەمەنی لە دوو ساڵ کەمتر دەبێ، خویندنی دواناوەندی لە ۱۸۹۸ تەواو دەکات، دەبیتە فەرمانبەری بانقی شاهانەی ئیرانی، لەوێ فارسی بە باشی فیر دەبێ، چوارینەکانی خەیام وەردەگیریتە سەر زمانی ئینگلیزی. لە ۱۹۰۵ پەیرەوی ئاینی ئیسلامیدەکا، سەردانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان و عیراقی کردووە. کتیبە بەناوبانگەکەی (رحلة تنكر الی بلاد الرافدين و كردستان) سالی ۱۹۱۲ بە چاپی گەیاندووە، سالی ۱۹۲٦ دوای مردنی

دووباره چاپکراوەتەوە. سۆن سەردان و گەشت و سەفەری بۆ تورکیا و رۆژهەلاتی ناوەراست کردووە، جل و بەرگی کوردی و هەندێ جار هی ئیرانی پۆشیوە. ناوی لەخۆی ناوە (میرزا غولام حوسین شیرازی). دەنیردریتە ناوچەی بەختیار، توانیویەتی بەهۆی شەش جەنگاوەری ئازای کورد بزوتنەوەو سەربزیوی تورکی، ئەلمانی، لە ناوچەکەدا لەناو ببات. سالی ۱۹۱۹ دەبیتە حاکمی سیاسی شاری سلیمانی. ئەمن و ئاسایشی تیدا سەقام گیرکردووە، گەلێ پردو ریگاوبان و قوتابخانەی بنیاد ناوە. لە قوتابخانەکان بە کوردی خویندراوە، فەرمانبەرو کارمەندانی خۆی هەمووی لە رۆلەو پیاوی کورد پیک هینابوو. لە سالی ۱۹۲۱ پاش دامەزراندنی حکومەتی نیشتیمانی عیراق دەگەریتەوە ئینگلتەرە، بەردەوام دەبی لە دانانی فەرهەنگی زمانی کوردی، دەست نووسەکەی دوای مردنی لە (پەیمانگای دیراسەتی رۆژهەلات) پاریزراوە. نەخۆشی تینی بۆ دینێ، بۆ چارەسەر دەچیتە بنزرت لە تونس، لە گەرانەوەیدا لەناو کەشتیەکەدا لە ٢٤ شوبات ۱۹۲٤ گیانی لەدەست داوە.

سۆن لەو ماوەیەدا شارەزایی و زانیاریەکی تەواوی لەسەر هۆزو عەشیرەتەکانی کورد پەیدا کردووە. سەردانی عادلە خانم دەکا بەراشکاوی باسی میوان داری و شیوەی روخسار و جلوبەرگی ئەم خاتونە سەرداره کورده دەکات، پاشان چاوی بە تاهیر بەگی شاعیر دەکەویت و دەلێ: تاهیر بەگ جگە لە زمانی کوردی فارسی و تورکی و کەمێ فەرەنسی زانیوە.

سۆن لە کتیبەکەیدا باسی جلوبەرگ و داب و دەستور و نەریتی کوردی کردووە. کتیبەکەی بە لیدوان لەسەر هەندێ خیلەسات و عەشیرەتەکانی کورد کۆتا پێ هیناوە، لەوانە: حەیدەرانلۆ، شکاك، هەکاری، موکری، پشدەر، رەواندوز، شوان، بابان، بانە، مەریوان، جاف، هەماوەند، شەرەف بەیانی، باجەلان، هەورامان، سلاحی، جۆران، کەلهورو، سنجابی.

سیرجۆن ئیدمۆندس

لـه پيشـەوەی شـارەزايانی كاروبـاری كـوردو زمانەكەيـەتی لـەم سـەردەمەدا. فەرمانبـەری بەريوەبەرايـەتی و ئـەديب و دانـەری ئينگليـزی سـيرئيدمۆندس لـە ٢٦ تشرينی يەكەم ١٨٨٩ شاری ئۆسكای يابانی هاتۆتە دنيا، كەوالتـەر ئيدمۆندسـی باوكی لەوێ قەشە دەبێ.

سير لە جاميعەی كمبريدج خويندويەتی زمانی عەرەبی توركی و فارسـی فـير بووە، سالی ١٩١٠ بە سيفەتی وەرگير دەچيتە ناو كاری قونسوليەت، كارمەند دەبێ لـە ئەسـتەنبۆڵ و بوشـەهر. جـەنگی جيـهانی بـەرپا دەبـێ، دەيكەنـە يـاريدەدەری ئەفسەری سياسی، لەو هەلمەتە سوپاييەی كە نيردراوەتە سەر عيراق (١٩١٥)، بەو پايەو بەو سيفەتە خزمەتگوزاری لە عيراق و ئيران و كوردسـتان دا كـردووە، دوای دامـەزراندنی حكومـەتی عـيراقی دەبيتـە پشـكنينەری بەريوەبەرايـەتی كـەركوك و سـليمانی (١٩٢٢)، دەگوازريتـەوە بـە يـاريدەدەری راويژكـار لـە وەزارەتـی نـاوخۆدا (١٩٢٥)، پاشان راويژ كار لە وەزارەتی دەرەوە (١٩٣٣)، دوايـی راويژكاری وەزارەتی ناوخۆ (١٩٣٥-١٩٤٥)، دەگەريتەوە لەندەن دەيكەنە راويژكار لە وەزارەتی دەرەوەی بەريتانيا. دەبيتە نوينەری هەميشەيی لە دەزگاكانی نيودەولەتی بۆ پەناهـەندەكان لە جنيڤ. بۆ پايەی وەزير مفەوەز بالا دەكرێ. لە ١٩٥٠ واز لەكارو فەرمان دينێ. دوای ئەوە دەسـتی كردووە بـە موحازەرە لەسـەر زمـانی كـوردی لـە پـەيمانگای ديراسـەتی رۆژهەلاتی و ئەفەريقی سەر بە جاميعەی لەندەن.

ئەم پياوە بەگەڵ ئەركی گرنگی بەريوەبەرايـەتی و سياسـی لـە عيراق هەلساوە، پـەيوەندی دۆسـتايەتی بەگەلـێ كەسـايەتی دەسـتەلاتداری عـيراق هـەبووە، بەشيوەيەكی تايبەتيش بە ئەديب و زانای مـەزنی كورد تۆفيق وەهبـی بەگـەوە، هـەتا مـەرگ ليكی دانـەبراندن ئاشـنايەتی و هاموشـۆيان لەگـەڵ يـەكتر هـەر بـەردەوام بـووە، پيكەوە فەرهەنگيكی كوردی - ئينگليزی يان داناوە (١٩٦٦).

ئيدمۆنـدس دانـەری چـەندين كتيبـە ناودارترينيـان (كـورد - تـورك - عـەرەب) (١٩٥٧) پاريزەر جەرجيس فەتحوللا وەريگيراوەتە سەر زمانی عەرەبی.

ئیدمۆندس لە ١١ حوزەیران ١٩٧٩ لە ناوچەی کند کۆچی دوایی دەکا. وتاریکی لە ژیر ناوی (الحلفیة الدستوریة للحرب الکردیة فی العراق) نووسیوە و لە گۆڤاری کوردستان زمان حالی خویندکارانی کورد لە ئەوروپا کە لە لەندەن بە ئینگلیزی دەردەچوو بلاوکردۆتەوە.

**** كۆتایـــــــــــــــــــــــــــی ****